

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI**

**KUR'AN'DA İNSANIN CANLI (NEBÂTÂT-HAYVÂNÂT)
Ve CANSIZ (CEMÂDÂT) VARLIKLARLA İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Necmettin ÇALIŞKAN

ANKARA 2010

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI**

**KUR'AN'DA İNSANIN CANLI (NEBÂTÂT-HAYVÂNÂT)
Ve CANSIZ (CEMÂDÂT) VARLIKLARLA İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Necmettin ÇALIŞKAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI

**KUR'AN'DA İNSANIN CANLI (NEBÂTÂT-HAYVÂNÂT)
VE
CANSIZ (CEMÂDÂT) VARLIKLARLA İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU

Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

Yard. Doç. Dr. İhsan ÇAPÇIOĞLU

Tez Sınavı Tarihi: 09.08.2010

ÖNSÖZ

Kur'an, insana dünya ve ahiret mutluluğunu bildirmek, onun âlem ve âlemdeki varlık kategorileriyle ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini öğretmek üzere indirilmiştir. Bu nedenle Kur'an'ın odak kavramları Allah ve insandır. Kur'an baştan sona insanı muhatap alarak onun hem Allah'la ilişkisini, hem de Allah'ın kendisi için yarattığı âlemlerle ilişkilerini belirler. Dolayısıyla Kur'an'ın ana hedefi, imanı ve amel/eylemlerinin nasıl olması gerektiği hususunda insana yol göstermektir.

Biz de gerek şahsî yaşam tecrübemiz ve gerekse uğraş alanımız açısından ilgi alanımıza girdiğini düşündüğümüz bu yol göstermenin insan-âlem ilişkisi çerçevesinde Kur'an-ı Kerim'de nasıl ele alındığını incelemek ve gerçek hayata yansımaları görebilmek için konuya böyle bir çalışmayla katkıda bulunmak istedik. Bununla beraber Kur'an'da insan-âlem ilişkisinin geniş bir alan olduğunu gördüğümüz için konuyu cemâdât-nebâtât-hayvanât çerçevesiyle sınırladık.

Bu sınırlamaya göre çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Ayetler ışığında Allah-insan-âlem ilişkisine kısaca temas edilmiş, konumuzla ilgili çalışmaların önemine değinildikten sonra insanın âlemlerle ilişkisinde yaşayacağı olumsuzluklardan doğabilecek problemler değerlendirilmiştir. Birinci bölümde âlemin tarifi yapıldıktan sonra âlemin yaratılışı ve gayesi ile âlemlerde bulunan ayetler hakkında bilgi verilerek varlık kategorileri cansız varlıklar (cemâdât), bitkiler (nebâtât), hayvanlar (hayvanât) ele alınmıştır. Ardından Kur'an'da Allah-âlem ilişkisinin nasıl anlatıldığı konusuna değinilmiştir. İkinci bölümde ise Kur'an-ı Kerim'de insan-âlem ilişkisi, onun bu ilişkideki olumlu tutumu (salih amel üreten insan) ile olumsuz tutumu (kendine zülmeden insan) incelenmiştir.

Daha sonra insan- âlem ilişkisinin temel ilkeleri maddeler halinde sıralanarak Kur'an'ın önerdiği tutum ve davranış belirlenmeye çalışılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in muhtevası insan-âlem ilişkisi çerçevesinde genel olarak değerlendirildiğinde, varlıkların/yaratılmışların (cemâdât, nebâtât, hayvanât) hayat sahibi olduğu ve bu sebeple her birinin değerli olduğu, varlıklara saygı duyulması ve sevilmesi gerektiği görülmektedir. Ayrıca bu çalışmada, bütün varlıkların insan için hem nimet hem de emanet olduğu, geçmiş nesillerden alınan emanetin gelecek nesillere nasıl aktarılması gerektiği ve bu emanetin kullanımında dikkat edilmesi gereken hususlar belirtilmeye çalışılmıştır. Kur'an'a göre cansızlar (cemâdât), bitkiler (nebâtât) ve hayvanlar (hayvanât) sürekli Allah'ı tesbih halindedirler. Bu sebeple varlıklara vefa gösterilmelidir. Zira varlıkların aralarında hayatın sürmesini sağlayan bir bağın bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kur'an, insandan varlıklarla ilişkisinde çevre bilincine sahip olması ve bu yönde Kur'an'ın önerdiği tutum ve davranışları hayata katmasını istemektedir.

Çalışmada yeniden bilimsel çalışmalara yönelmemde büyük teşvikte bulunan ve tezin her aşamasında yardım ve katkısını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu'ya, Seyit Ali Güşen'e ve tashihte yardımlarını gördüğüm Antakya İmam Hatip Lisesi öğretmeni Recep Bilgin'e şükranlarımı sunmayı bir vefa borcu addediyorum.

Bu vesile ile çalışmamızın, bundan sonra bu konuda yapılacak çalışmalara mütevazı bir ışık olacağını umuyoruz.

Muvaffakiyet Allah'tandır.

Necmettin ÇALIŞKAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	9
A-ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	11
B-ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI, AMACI VE YÖNTEMİ.....	19

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE ÂLEM, YARATILIŞ VE VARLIKLAR

I. ÂLEM, YARATILIŞI VE GAYESİ.....	25
A. ÂLEM	25
B- ÂLEMİN YARATILIŞI	27
C-ÂLEMİN YARATILIŞ GAYESİ	33
II. ÂLEM'DE VARLIK KATEGORİLERİ	45
III. ALLAH-ÂLEM İLİŞKİSİ HAKKINDA.....	48

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE İNSAN-ÂLEM İLİŞKİSİ

I. GENEL OLARAK İNSAN-ÂLEM İLİŞKİSİ.....	57
II. KUR'AN-I KERİM'DE İNSAN-ÂLEM İLİŞKİSİNİN TEMEL İLKELERİ	68
A. VARLIKLAR/YARATILMIŞLARIN DEĞERLİ OLMASI	73
B. BÜTÜN VARLIKLARIN HAYAT SAHİBİ OLMASI.....	76
D. BÜTÜN VARLIKLARIN NİMET VE EMANET OLMASI	84
E. VARLIKLARIN TESBİHİ	85
F. VARLIKLARIN ARALARINDA HAYATIN SÜRMESİNİ	
SAĞLAYAN BİR BAĞIN VARLIĞI.....	90
III. İNSANIN CANSIZ VARLIKLARLA (CEMÂDÂT) İLİŞKİSİ	93
A. İNSAN- CEMÂDÂT İLİŞKİSİ	94
B. İNSAN-CEMÂDÂT-ÇEVRE İLİŞKİSİ.....	96
IV. İNSANIN BİTKİLERLE (NEBÂTÂT) İLİŞKİSİ.....	97

A. İNSAN –BİTKİ İLİŞKİSİ.....	97
B. BİTKİ- HAYVAN İLİŞKİSİ	101
C. İNSAN-BİTKİ-ÇEVRE İLİŞKİSİ.....	101
V. İNSANIN HAYVANLARLA (HAYVANÂT) İLİŞKİSİ.....	103
A. İNSAN-HAYVAN İLİŞKİSİ.....	103
B. İNSAN-HAYVAN-ÇEVRE İLİŞKİSİ	110
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA	123
ÖZET.....	128
ABSTRACT	129

KISALTMALAR

a.g.e. :Adı geçen eser

a.s : Aleyhi's-Selam

bkz : Bakınız

c.: Cilt

çev.: Çeviren

d.: doğum

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

DÜ : Dicle Üniversitesi

Fak: Fakültesi

Haz: hazırlayan

Hz. : Hazreti

Krş: Karşılaştırınız

md. :Madde

MÜİF: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ö. : ölüm

r.a : Radıyallahu anh

s. : Sayfa

s.a.v : Sallallâhu Aleyhi ve Selem

thk. : Tahkik eden

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

vb. : Ve benzeri

tsz. : Tarihsiz, baskı tarihi yok

y.y. : Yayın yeri yok

GİRİŞ

Âlemde varlıkların yaratılış sırrı ve aralarındaki varoluşsal ilişkiyi asırlardır her alandan bilginlerin anlamaya ve açıklamaya çalıştıkları bilinen bir husustur. Fen bilimleri ve insan bilimleri alanından bilim insanları, kendi açılarından bu alanı keşfetmeye ve incelemeye çalışmış, sonuçta değişik bilim alanları, açıklamalar ve görüşler ortaya çıkmıştır. İnsanlığın var olduğu günden bu yana, yaşadığı âlemi tanıması, âlemdeki varlıklarla ilişkilerini düzenlemesi ve bir çerçeveye oturtma çabası sürekli olmuş ve olacaktır.

Allah'ın her şeyi kendisi için¹ ve en güzel surette yarattığı², göklerde ve yerde olan her şeyi emrine boyun eğdirdiği³ insanın, varoluşunu gerçekleştirmesine tahsis edilen âlemi (الْعَالَم) tanıması, Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığı üzere oku emriyle başlayan⁴ bir kitap olarak Kur'an'ın insandan temel talebidir. Bu sebeple bu dinin müntesiplerinin söz konusu sürece bireysel ve toplumsal düzeyde katılımları tabii bir durumdur.

¹ Bakara 2/29 (... هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ...).

² Tin 95/4 (... لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ...).

³ Casiye 45/13 (... وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُتَفَكَّرُونَ).

⁴ Alak 96/1 (... اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ).

Yeryüzünü varlığının delili olarak,⁵ ilahi bir disiplin ve düzen içinde⁶ yaratan âlemlerin Rabbi (رَبِّ الْعَالَمِينَ)⁷ olan Allah, insanları sayılamayacak kadar çok nimet ile donatmıştır. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir:

(وَأَتَيْكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعَدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ)

“O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok zalim, çok nankördür!”⁸ Bu nimetlerin insana verilmiş nedeninin insanları sınaama amacıyla olduğu belirtilmiş⁹, yerlerde ve gökte olan her şeyin insana verildiği ifade edilmiş, bu nimetlerin büyüklüğü karşısında ibret alınması gerektiği belirtilmiştir. Kur'an-ı Kerim insanın emrine verdiği teshir işini şöyle ifade etmektedir:

(وَسَخَّرَ لَكُمْ مِمَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمِمَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْتَكِرُونَ)

“O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir. Elbette bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır. O Âlemi olağanüstü bir sistemle yaratmıştır.”¹⁰

⁵ Şuara 42/29 (وَمِنْ آيَاتِهِ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ).

⁶ A'la 87/2 (الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّىٰ).

⁷ Fatiha 1/1 (“Âlemlerin Rabbi ifadesi, göklerin yerin ve bunlar arasındaki her şeyin rabbidir” anlamındadır. (Şuara 42/24) Bu ifade Allah'ın bütün varlığın yegâne sahibi olduğunu vurgulu bir şekilde anlatır.

⁸ İbrahim 14/34

⁹ Hud 11/7 (وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا)

¹⁰ Casiye 45/13

Hayatın hiçbir anını boş bırakmayan, her anına müdahale eden, yönlendiren, insan-âlem ilişkisine kurallar koyan, Allah'ın kelamı olan Kur'an'ı, insan-âlem ilişkisi çerçevesinde incelemek, insanın hizmetine sunulmuş cansız varlıklar, bitkiler ve hayvanlarla ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini ortaya koymak Kur'an'la hayatına anlam veren birey için önemli bir husustur. Çünkü Kur'an-ı Kerim, kendisini hidayet rehberi olarak tanımlamakta, örnek insan modelinin nasıl olacağını göstermekte, insanın yaşamı boyunca uyması/sürdürmesi gereken disiplinli bir hayat için insan, hayat, tabiat, evren bütünlüğünün gerçekleşmesine yönelik kurallar koymakta; kısaca insan-âlem ilişkisinin temel ilkelerini belirlemektedir.¹¹ Çalışmamızda Kur'an'ın bu ilkelerini insan-cemâdat (cansız varlıklar), nebâtat (bitkiler), hayvanat (hayvanlar) ilişkisi çerçevesinde incelemeye ve değerlendirmeye çalışacağız.

İki bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde, âlemin yaratılışı ile ilgili bilgiler verildikten sonra, Allah-âlem ilişkisi üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde ise insanın varlık kategorileriyle olan ilişkileri anılan çerçevede ele alınıp açıklanmaya çalışılacaktır.

A-ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Bu konuyu çalışma alanı olarak belirlememizin nedeni, öncelikle son dönemde sıkça yaşadığımız çevresel problemlerdir. Varlıklar âlemindeki bu problemler nasıl çözülebilir sorusu aktüel ve önemli bir sorudur. Bu sebeple Kur'an'ın konuya, yani insan-âlem ilişkisine bakışını cemâdat(cansız varlıklar), nebâtat(bitkiler), hayvanat (hayvanlar) ilişkiler ağı çerçevesinde ele almak istedik. Kur'an'ın konuyla irtibatlı

¹¹ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an Nedir*, Şule Yay., İstanbul 2009, s.138.

içeriğini çağın birikimiyle aktarma ihtiyacının artmış olduğunu, meşguliyet alanlarımız dolayısıyla gözlemlememiz de konuyu belirlemede etkili olmuştur.

Literatür incelemesinde insan-âlem ilişkisini ele alan çalışmalar olduğunu tespit ettik.

Bu çalışmaları incelediğimizde şu hususlar dikkat çekmektedir:

- Ekseriyetle konunun teorik yanı üzerinde durulmuştur;
- Çevre- insan ilişkisine odaklanılmıştır;
- İnsan-âlem ilişkisi filozofların yaratılış teorisi açısından incelenmiştir;
- Çevresel konuların incelenmesi ve değerlendirilmesinde batı literatürünün etkisi altında kalan bir yaklaşım sergilenmiştir;
- İnsan-âlem ilişkisinin incelenmesi çevre problemleriyle sınırlı kalmıştır;
- İnsan-bitki ilişkisine Kur'an'da yer alan ağaç isimleri, ağaç dikmenin fazileti, bitkilerin faydaları konularına yoğunlaşmıştır;
- Bitkilerle ilgili çalışmalar şifalı bitkiler alanında yapılan çalışmalardır;
- Hayvanlarla ilgili çalışmalar Kur'an'da adı geçen hayvan isimleri ve bahsedilen hayvanların varoluşsal özelliklerine ilişkindir. Dolayısıyla;

bu çalışmaların anılan nitelikleriyle felsefe, sosyoloji, çevrebilim alanlarından insan – âlem ilişkisine baktıkları, bu çalışmada cevap aradığımız sorulara ve çağımızda ortaya çıkan yeni problemlere cevap vermeyi hedeflemedikleri anlaşılmaktadır.

Allah, insanı bütün varlık kategorilerini barındıran varlık olarak yaratmış, ona akıl ve irade vererek varlıklar arasında sadece onu hayati inşa eden varlık (halife) olarak tanımlamıştır. Kur'an-ı Kerim'de insana hilafet görevi verilmesi şöyle ifade edilmektedir:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ

(الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökcek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi.”¹²

Allah, akan sudan, dağları oluşturan taştan, yeryüzünü süsleyen ağaçtan, çeşit çeşit hayvandan insanı sorumlu tutmuştur ve insana verdiği nimetler bir bütündür. :

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ

النَّاسِ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَضْرِيفِ

(الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Şüphesiz ki, göklerin ve yeryüzünün yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardına gelişinde, insanların yararına denizde yüzüp giden gemide, Allah’ın suyu indirip, onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltmesinde ve üzerinde tüm canlılardan yaymasında, rüzgârların yönünü değiştirmesinde, gökyüzü ve yeryüzü arasında görevli bulutlarda, şüphesiz ki bunların hepsinde akıllı olan bir ümmet için elbette Allah’ın birliğine ayetler vardır.”¹³

¹² Bakara 2/30

¹³ Bakara 2/164

Varlıkların varlığını sürdürebilmesi ilahi destek ve güçle mümkündür.

(أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يَمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ)

“Bakmazlar mı ki üstlerinde uçan kuşlara kanat süzerlerken ve yumarlarken. Rahman’dır ancak onları tutan.”¹⁴

Allah, insana verdiği bu nimetlerin karşılığında onu sorumlu tuttuğu gibi, bu nimetler ve bu nimetleri barındıran âlemle ilişkisinde dengeyi kurmasını istemiş ve bu hususu şöyle ifade etmiştir:

(وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ)

“Yine göğü özenle o yükseltti, bir denge ve ölçü koydu ki siz (ey insanlar) dengeyi bozup ölçüyü kaçırmayın.”¹⁵ Aksi halde eyleminin sonuçlarını bütün insanlığın birlikte yaşayacağını şöyle belirtmektedir:

(ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ)

“İnsanların elleriyle yaptıkları yüzünden karada ve denizde bozulma meydana geldi. Neticede (Allah) yaptıklarının (kötü sonuçlarından) bir kısmını kendilerine tattıracaktır. Umulur ki; (yol yakınken) dönerler.”¹⁶.

(وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ)

¹⁴ Mülk 67/19

¹⁵ Rahman 55/7-8

¹⁶ Rum 30/41

“Başımıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah çoğunu affeder.”¹⁷

Kur’an’a göre insan-âlem ilişkisi onun fitratına/özüne uygun bir zemine oturmalıdır:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ

(وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ)

“(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf (dosdoğru) olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”¹⁸

İnsan kendinden olmayan varlıklar âlemi içinde yaşamaktadır. Onların etkisinden uzak kalmaz. Tabiat insanı olumlu yönde etkilediği gibi olumsuz yönde de etkiler. Tabiatla ilişkiler uygun zemine oturmadığı zaman insan bocalama içerisine girebilir. Bunun sonucunda kimi zaman tabiata tapar, kimi zaman da tabiatı düşman olarak görmeye başlar. Yani tabiat, insanı hem inanç yönünden hem de zihin yönünden etkiler. Allah, tabiatın incelenmesini isterken bir yandan bilginin kaynağı olduğunu bir yandan da kendi varlığını anlayıp inanmaya vasıta olacağını işaret etmektedir.¹⁹ Bu sebeple varlıklarla ilişkisi düzgün olmayan insanın varlıklarla ilişkisinde bazı dengesizlikler oluşabilir. Bunun sonucunda da insanın;

¹⁷ Şura 42/30

¹⁸ Rum 30/30

¹⁹ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, MÜİF Yay., İstanbul 1989, s.133, 134.

1.Varlıkla ilişkisi düzgün olmaz ve bazen tabiattaki bazı varlıklara tapar. Kur'an-ı Kerim'de Hz İbrahim'in yüce varlık arayışında, önce ay, sonra yıldız, daha sonra da güneşi ilah edinme teşebbüsü bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَزَّرَ اتَّخِذْ أَصْنَامًا آلِهَةً إِنِّي أَرِيكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (وَكَذَلِكَ نُرِي)

إِبْرَاهِيمَ مَلِكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا

رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْإِفْلِينَ فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِعًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِي

رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِعَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ

إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ

“İşte böylece İbrahim’e göklerdeki ve yerdeki hükümleri ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun. Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldız gördü. “İşte Rabbim!” dedi. Yıldız batınca da, “Ben öyle batanları sevmem” dedi. Ay’ı doğarken görünce de, “İşte Rabbim!” dedi. Ay da batınca, “Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse, mutlaka ben de sapıklardan olurum” dedi. Güneşi doğarken görünce de, “İşte benim Rabbim! Bu daha büyük” dedi. O da batınca (kavmine dönüp), “Ey kavmim! Ben sizin Allah’a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım” dedi.”²⁰

2-Varlıkları tanımadığı zaman tabiatla ilişkilerinde bocalama süreci yaşar:

²⁰ Enam 6/74-78

وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ

(إِلَّا يَظُنُّونَ)

“Dediler ki: “Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder.” Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar.”²¹

3-Bazen de insan, olayların özüne vakıf olmadığı zaman varlıklara karşı saldırganlaşır:

(وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ)

“O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmaYa, ekin ve nesli yok etmeYe çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez.”²²

Öyle ki insan, elde edeceği basit dünyevi çıkarlar uğruna bir ormanı ateşe vererek, yüzyılların birikiminin kül olmasıyla kuraklaşmaya neden olabilir. Bu tahribatla iklim değişir, hayvanların yaşam alanı yok edebilir. Tarlayı hasat ettikten sonra anız yakarak toprağı zayıflatabilir, içinde yaşayan böcek türlerinin hayatına son verir ve ekolojik dengeyi bozabilir.

Bu çalışmada Kur’an gözüyle bakarak cevap aranan sorular şunlardır:

-İnsan-âlem ilişkisinde insanın varlık kategorileri (cemadat-nebatat-hayvanat) arasındaki yeri,

²¹ Casiye 45/24

²² Bakara 2/205

-İnsanın diğer varlık kategorileri (cemadat-nebatat-hayvanat)'a karşı sorumlulukları,

-İlişkisinin ve sorumluluğunun sınırları,

Konunun böylece ortaya konması kültür konusuna değinmemizi gerektirmektedir. “Kültür; canlı varlıklar içerisinde yalnızca insanın yaptığı faaliyete denir. Kültür iki kısma ayrılır. Bir millete özgü kültür ve milletlerarası ortak kültür. Özgü kültür; onu meydana getiren millete özgü kültürdür. O milletin birikimlerinden oluşur ve zihniyetinin damgasını taşır. Ortak kültür ise, bütün insanlığa hastır, herhangi bir milletin damgasını taşımaz, milletlerin ortak malı gibidir. Ortak kültür, var olanlara etki etme, tabiata hakim (halife) olma yolunda insanın emrine sunulmuş, her şeyin kullanımı için insanlığın birlikte yürüttüğü ortak mücadeledir.”²³ Dolayısıyla insan –âlem ilişkisi üzerine yapılacak çalışma hem toplumlara has özgü kültüre, hem de insanlığın hizmetine sunulacak ortak kültüre bir katkı niteliğindedir. Örneğin cansız varlık olan çevre ile ilişkilerde takınılması gereken bir tutum ve davranış olarak suyun israf edilmemesi, çevrenin temiz tutulması, kaynakların verimli ve israftan uzak kullanılması, bitkilerin ve ormanların korunması, hayvanlara karşı güzel muamele gibi konularda insanlık aynı biçimde ortak kültür değerleriyle hareket etmek durumundadır. Söz konusu durumlarda yeryüzünün her bir köşesinde yaşayan tüm insanlardan beklenen, aynı davranış biçimini hayata katmalarıdır.

Anılan insan durumlarında insan-âlem ilişkisinde şayet ortaya olumsuz tutum ve davranışlar çıkacak olursa, bunun neticesini bütün insanlık birlikte yaşayacaktır.

²³ Ahmet Nedim Serinsu, “Bizi Biz Yapan Değerlerimiz ve Hayatımızı Anlamlandırmada Rolü”, *Üçüncü Bine Girerken Türkiye*, TDV Yay., Ankara 2000.

Kur'an, âlemde yaşayan ve bu âlemin nimetlerinden yararlanan her bireye ve içinde var olduğu topluma âlemdeki düzeni korumak ve âlemi "inşa" etmek için uyması gereken kuralları bildirmektedir. Bu kuralları insan somut eylemlere dönüştürdüğünde hayat, Allah'ın âlemi yaratma sırrına uygun şekilde yaşanacak ve insan, yaşamın her evresinde mutlu olabilecektir.

B-ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI, AMACI VE YÖNTEMİ

Çalışmamızın tefsir alanında yapıldığı bilinciyle, Kur'an-ı Kerim'deki ayet-i kerime'lerin temel yönlendiricimiz olmasına gayret ettik. Ayet'lerin tefsirinde klasik tefsir kaynaklarından konulara çok yönlü bakması dolayısıyla Fahrüddin er-Razi'nin *Tefsir-i Kebir'i (Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Ğayb*, (çevirenler: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C.Sadık Doğru), Akçağ yayınları, Ankara 1995) ile, tefsir alanında tarih boyu temel kaynaklardan biri olarak kabul edilen Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari, el- Kurtubi'nin *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an Ve'l-Mübeyyinu Lima Tedammenehu Mine 's-Sünneti ve Ayi'il- Furkan* ((671/1273), Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1993) isimli eserinden faydalandık. Çağdaş tefsirlerden, nüzul sırasına göre yazılmış olması dolayısıyla konumuzun Kur'an'ın ana içeriğini Mekki ve Medeni açısından daha iyi anlama imkânı sağlayacağını varsaydığımız İzzet Derveze'nin *et-Tefsir'ül-Hadis Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, ((çevirenler: Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekrem Demir, Ali Arslan, Muharrem Önder, Vahdettin İnce, Mustafa Altinkaya, Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım), Ekin yayınları, İstanbul 1998) ile dilimizde tefsir ilminin en kıymetli örneği olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an* ((Sadeleştirenler, İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel),

Çevik Matbaası, İstanbul 2007) istifade ettik. Ayetlerin meâllerinde, Muhammed Esed'in *Kur'an Mesajı Meal Tefsir* ((d.1900 ö.1992), (çevirenler: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk),işaret yayınları, 5.baskı, İstanbul 1999) isimli eserinden, ayetlerin meâllerini ve Kur'anî kavramları farklı bir üslupla belirleyen Mustafa İslamoğlu'nun *Hayat Kitabı Kur'an Gerekeçeli Meâl Tefsir*'inden (Düşün yayınları, İstanbul 2008) ve Türkiye Diyanet Vakfı yayınlarından *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli* ((Haz. Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağırıcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş), TDV yayınları, Ankara 1993) isimli eserlerden ve son dönemde konuyla ilgili çalışılmış doktora tezlerinden yararlandık. Bu kaynaklardan yararlanırken önce ele aldığımız konuyla ilgili ayet-i kerime'ye klasik tefsirlere, ardından güncel çalışmalara baktık. Böylelikle konuyu tasviri olarak ortaya koymak istedik. Daha sonra ilkelerin tasnifine ve konuyla ilgili değerlendirmelere yer vererek, tasvirini yaptığımız konuyu tahlil etmeye çalıştık.

Kur'an'da insan-âlem ilişkisini, cemâdât- nebâtât - hayvanât çerçevesinde sınırlamanın uygun olduğunu düşündük. Konunun tahlilinde günümüzde ortaya çıkan insan-âlem ilişkisinin sonuçları olarak insanın âlem karşısındaki tutum ve davranışlarını göz önüne aldık.

İnsanın altındaki varlık kategorileriyle ilişkisini ele aldık. İnsan-insan ilişkisini ayrı bir araştırma konusu olarak düşündüğümüzden burada ele almadık. İnsanın bireysel ve toplumsal hayatında varlıklarla ilişkisi, insan-insan ilişkisini etkileyen bir faktör olduğundan bu yaklaşımı tercih ettik. Bir başka ifadeyle insan-insan ilişkisinin temelini Kur'an'ın içeriğinde insan-alem ilişkisi içinde gördüğümüzden bu yaklaşımı tercih ettik. Bu konuyu ele almakla aslında insan-inan ilişkisini de bir boyutuyla ele almış olduk.

Örneğin insanın kendi eliyle yaptıklarıyla çevreyi kirletmesi ve çevre felaketleri, ozon tabakasında delik oluşması, bilinçsiz su kullanımı neticesinde su kaynaklarının azalması, küresel ısınmanın artmasıyla, iklim değişikliklerinin meydana gelmesi, bitkilerin yetişeceği iklimin bozulması, bitkilerin genetiğinin değiştirilmesi sonucunda insana zararlı hale gelmesi, bazı hayvan nesillerinin yok olması vb. durumlar neticesinde tabii ekolojik dengenin bozulması gibi birçok çağdaş insani problemlerin anılan durumun sonucu ortaya çıktığı değerlendirilmektedir. İnsanın cemadat-nebatat-hayvanatla ilişkisinde yaşanan olumsuzluklar neticesinde insan-âlem ilişkisinde insanın, haklarını ve sorumluluklarını yerine getirmemesiyle ortaya çıkan veya çıkacak türlü felaketlerin acı sonucuyla, insanlığın karşı karşıya kaldığı duruma dikkat çektik

Konumuza esas teşkil eden insanın varlık kategorileriyle ilişkisi kapsamında yapılan diğer çalışmalar olarak ise; Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU'nun *Kur'an Nedir* (Şule Yayınları, İstanbul 2009, 3.baskı) isimli eserinde, Kur'an'ı, hayatı anlamlandıran, hayatın anlamını insana öğreten kitap olarak ifade edilmiştir. Aranan insan modelini ve hayat şeklini öğretmeyi arzulayan çalışma ile Prof. Dr. Halis ALBAYRAK'ın Kur'an'ın ana konularını tasnif ettiği *Tefsir Usulü* (Şule Yayınları, İstanbul 2009) isimli eseri çalışmamızda ışık tutucu ve ufuk açıcı kaynaklar olmuştur. Bu çalışmalardan yararlanarak insanın hayatını bütün varlık kategorileriyle anlamlı hale getirebilmesi için yapması gerekenleri belirlemeye çalıştık.

İki bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Kur'an-ı Kerim'de yer alan Ayet-i Kerimeler ışığında âlem, yaratılış ve varlıklar hakkında genel bilgi verdik. Önce Kur'an-ı Kerim'e göre âlemin yaratılışı ve varlıklarla ilgili genel bilgi

sunduk ve Kur'an-ı Kerim'den alıntılarla tanımlayarak konuyu özetledik. Ardından her varlık kategorisini (cemâdât, nebâtât, hayvanât) ayrı başlıklar halinde ele alıp inceledik.

İkinci bölümde Kur'an-ı Kerim'de insan-âlem ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair âleme adaletle davranan “sâlih amel üreten” insan ile canlı ve cansız çevresiyle ilişkisi düzgün olmayan “kendine zulüm eden insan”ın mukayesesi yaptık. Ardından insanın varlıklara karşı nasıl davranması gerektiği sorusuna cevap aradık. Bu bölümde “Kur'an-ı Kerim'e Göre İnsan-Âlem İlişkilerinin Temel İlkeleri ” başlığı altında insanın varlıklara yönelik davranışına ilişkin aşağıda belirtilen genel ilkeleri tespit etmeye çalıştık. Bu ilkeler;

1-Bütün varlıklar değerlidir; başlığı altında varlıkların bir gaye ile Allah tarafından yaratıldığını, bu nedenle hepsinin değerli olduğunu,

2-Bütün varlıklar hayat sahibidir; başlığı altında varlıkların birer nesne olarak canlı olduklarını,

3-Bütün varlıklara saygı duyulmalı, sevilmeli ve vefa göstermelidir; başlığı altında varlıklara neden sevilip saygı duyulması ve şükran borcumuz gereği onlara vefa duygusu beslememiz gerektiğini,

4-Bütün varlıklar hem nimet hem emanettir; başlığı altında nimetin devam ve sürekliliğini sağlamanın yolu olarak nimete şükür gerektiği aynı zamanda emanet oldukları bilinciyle hareket ederek onları düzgün kullanmak ve asıl sahiplerine devretmeyi akıldan çıkarmadan hareket etmenin gerekliliğini,

5- Varlıklar tesbih ederler; başlığı altında Kur'an-ın ifadesiyle varlıkların sürekli tesbih halinde olduğunu belirterek bunun şekliyle ilgili alimlerin farklı düşüncelerine yer verirken,

6-Varlıkların aralarında hayatın sürmesini sağlayan bir bağ vardır; başlığı altında varlıkların birbirleriyle olan ilgilerini, hayatın sürekliliğinin o bağ sayesinde devam ettiğini belirtmeye çalıştık.

Bu çalışmada önceki çalışmalarla ortak yanlar yanında insanın âlemle ve varlık kategorileriyle ilişkilerinde takınması gereken tutum ve davranışları, kendi dışında var olan âleme karşı sorumluluklarını cemadat-nebatat-hayvanat çerçevesinde Kur'an'ın öngördüğü ilkelerle açıklamak hedeflenmektedir. Böylelikle, varlıklara (cemadat-nebatat-hayvanat) karşı bireysel ve toplumsal sorumluluklar ve haklar alanında Kur'an'ın yaklaşımı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Böylelikle çalışmanın asıl amacı olan insanın birlikte yaşadığı ve kendisinin hizmetine sunulmuş varlık kategorilerine karşı sorumluluklarını ve haklarını belirlemeyi ve bu çerçevede temel ilkeleri ortaya koymayı başarmaya çalıştık.

Kısaca ifade etmek gerekirse bu araştırmamızda, Kur'an'ın öngördüğü Kur'an insanı (Homo-Qur'anicus) açısından insan-âlem ilişkisi ve bu ilişkinin nasıl olması gerektiği, insanın varoluşunu gerçekleştirmesine uygun (musahhar) kılınmış ve ona emanet olarak verilmiş, varlık kategorileri olan cansız varlıklar, bitkiler ve hayvanlarla ilişkilerini, onlara karşı görev ve sorumluluklarını belirlemeyi hedefledik.

BİRİNCİ BÖLÜM
KUR'AN-I KERİM'DE ÂLEM, YARATILIŞ VE
VARLIKLAR

I. ÂLEM, YARATILIŞI VE GAYESİ

A. ÂLEM

Âlem (العَالَم) kelimesinin sözlüklerde çeşitli anlamları bulunmaktadır. Bu anlamlardan konumuzla ilgili olan bazıları; yeryüzü ve gökyüzündeki nesnelere oluşturduğu bütün, evren, dünya, cihan²⁴ kâinat, bütün yaratıklar, mahlûkat²⁵ gibi anlamlara gelmektedir. İslam kültüründe sözlük anlamı varlıklardan Allah'ın dışında isim ve sıfatıyla bilinmesini sağlayacak her şey,²⁶ Allah'ın dışında duyu ya da akıl yoluyla kavranabilen veya varlığı mümkün olan Allah'ın dışındaki varlık ve olayların tamamıdır.

Sözlüklerde âlem kelimesinin bir manası da, tezimizin konusuyla doğrudan ilişkilidir. Bu mana, âlemin varlığının, yaratıcısına işaret olduğudur. Buna göre Allah-âlem-insan arasındaki ilişki bakımından âlem kavramı, insanın âlemin ta kendisi olduğuna işarettir denilmiştir. Diğer yandan âlem kelimesi maddi ve manevi (gayb ve şahit) âlemini yani tüm varlıkları kapsar. Ancak konumuz itibarıyla âlem kelimesinin yalnızca maddi âlem boyutunu ele alıp inceleyeceğiz.²⁷

Arapça sözlüklerde Âlem; alamet ve nişan koymak manasındaki “alm” kökünden veya bilmek anlamındaki “ilm” mastarından türetilmiştir denilmektedir.²⁸

Ayrıca Arap dilinde bu kelime genellikle akıl sahibi varlıkları ifade için kullanılır.

²⁴ Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara 1988, cilt I, s. 48.

²⁵ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Gerçek Hayat Yay., İstanbul tsz, s.45.

²⁶ Eş-Şerif Ali b. Muhammed el Curcani, *et-Ta'rifat*, yy, tsz “âlem” maddesi.

²⁷ Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*, Şule Yay. İstanbul 2009, s.73.

²⁸ Süleyman Hayri Bolay, “Âlem”, *DİA*, cilt II., s. 357.

Âlemin (الْعَالَمِينَ) kelimesi sonsuz sayıda varlık kategorilerini de ifade eder. Hemen bütün müfessirler âlemi; Allah'ın bilinmesine yarayan bütün cisimler ve arazlar diye tanımlamaktadırlar. Âlem bütün varlık kategorilerin genel adıdır. Varlığın her sınıfı bir âlemdir. Âlem Kur'an'da Allah'ın varlığına, birliğine, kudret ve mutlak hâkimiyetine alamet, işaret ve delil olarak onu tanıtan varlıkların hepsinin ortak adıdır.²⁹ Hz. Ali'ye nispet edilen ve insanın tek başına bütün âlemleri temsil ettiğini ifade eden görüşe göre âlem kelimesinin bazen sadece insan için kullanıldığı da olmuştur.³⁰

Genel kullanımda âlem teriminin kapsamlı tanımı; maddi veya manevi olan varlıkların hepsini içine alır. Yani sonsuz sayıda varlık kategorilerini kapsar.

Bu bağlamda inceleme konumuz olan insan-âlem ilişkisinde âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz Peygamber'e indirilen Kur'an-ı Kerim, kendisini hidayet rehberi olarak tanımlamakta, örnek insan modelinin nasıl olacağını göstermekte, insan-hayat-tabiat-evren bütünlüğünün gerçekleşmesi için kurallar koymakta, kısaca insan-âlem ilişkisinin ilkelerini belirlemektedir.

Âlem kelimesi Kur'an-ı Kerim'de gerek âlemi, gerekse özel olarak insan topluluklarını ifade etmek amacıyla ve hepsi de "âlemin" (الْعَالَمِينَ) şeklinde çoğul olmak üzere 73 defa kullanılmıştır. Bunların 42'sinde "rabbül âlemin"³¹ terkihiyle

²⁹ M. Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, I. Cilt, Fecr Yay., Ankara 2008, s.40.

³⁰ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 2003, s.34.

³¹ Fatiha 1/1 (Âlemlerin Rabbi ifadesi, " göklerin yerin ve bunlar arasındaki her şeyin rabbidir" anlamındadır. (Şuara 42/24) Bu ifade Allah'ın bütün varlığın yegâne sahibi olduğunu vurgulu bir şekilde anlatır.

zikredilerek, Allah Teâlâ'nın canlı cansız bütün varlıkların Rabbi olduğu vurgulanmıştır.³²

B- ÂLEMİN YARATILIŞI

Âlemin (العَالَم) yaratılışı meselesi asırlardır her dalda bilginlerin kavramaya ve açıklamaya çalıştıkları bir konudur. Fen bilimleri ve insan bilimleri alanından sayısız bilim insanı, kendi açısından bu meseleyi inceleyip keşfetmeye çalışmış, sonuçta değişik açıklamalar ortaya çıkmıştır. Bu meselede insanın yaratılışı konusu ise “evrimci ekol” ile dini temele dayalı “yaratılış ekolu” arasında tartışma konusu edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de âlemin yaratılışıyla ilgili olarak âlemin yaratılışının altı gün (evre)de gerçekleştiği bildirilir.

الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَنُ فَسِوًا

(بِهِ خَبِيرًا)

“Gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan, sonra da mutlak hükümranlık makamına kurulan O'dur.”³³

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ

³² Bolay, “Âlem”, *DİA* II. Cilt, s.357.

³³ Furkan 25/59

“Allah her şeyin yaratıcısıdır. O, her şeye vekîldir.”³⁴ Âlemde her şeyi yaratan yalnızca Allah’tır. Âlemde bulunan her şey, yaratıcısına en büyük delildir. Âlemde var olan gezegenler, gökyüzü, yeryüzü, dağlar ve her şey bize O’nu hatırlatır.³⁵

İnsan hayatı bir anlam içerdiği zaman değerlidir. Anlamsız hayat yaşanmaya/katlanmaya değmez bir zaman dilimidir. İnsanın kendi dışındaki varlıklarla ilişkileri de anlamlı olmak zorundadır. Bu bağlamda nesnelere de insan için taşıdığı değer kadar o nesnenin önemini kavrarız.³⁶

Kur’an-ı Kerim’in âlemle ilgili içeriği konumuz çerçevesinde incelendiğinde şu hususlara özellikle değinildiği gözlenmektedir:

- Âlemde hiçbir varlık amaçsız yaratılmamıştır.

(أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ)

“Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?”³⁷

- Her şeyin Allah’ı tesbih ettiği belirtilmiştir:

(تَسْبِيحٌ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ)

(تَسْبِيحُهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا)

³⁴ Zümer 39/62

³⁵ İhsan Süreyya Sırma, *Dağların Sırrı*, Beyan Yay., İstanbul 2008, s.9.

³⁶ Serinsu, *Kur’an Nedir*, s.18.

³⁷ Mü’minûn 23/115

her şey onu tesbih eder, hatta dağlar bile diğer bütün yaratıklar gibi Allah'a secde eder,³⁸

- Her şeyin Allah'a secde ettiği belirtilmiştir:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ (

وَالشَّجَرُ وَالذَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقٌّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُّكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ

يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ)

“Görmez misin ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor; birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah kimi hor ve hakir kılarsa, artık onu değerli kılacak bir kimse yoktur. Şüphesiz Allah dilediğini yapar. Allah'a karşı şükürlerini eda ederler. Göklerde ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde etmektedir.”³⁹

- Varlıkların yaratılışının bir ibret/tefekkür vesilesi olduğu belirtilmiştir:

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ وَإِلَى (

الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ)

³⁸ İsra 17/44

³⁹ Hac 22/18

“İnsanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?”⁴⁰

- Âlemde yaratılan her şey insana hizmet için insanın emrine verildiği belirtilmiştir:

(وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ)

“Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır.”⁴¹

Kur’an’a göre âlemin yaratılışı konusu, Allah tarafından insanın araştırma ve incelemesine izin verilmiş, hatta araştırma, inceleme ve gözleme/tefekkür etme yönlendirilmiş bir alandır. Kesin bağlayıcı nas’ların bulunmaması da bu araştırma ve incelemenin özgürce yapılabilmesi içindir.

Âlemin insanın emrine verilmesinin nedeni, insanın yüklendiği halifelik, yeryüzünü imar ve kulluk görevinde başarılı olması ve bu sorumluluğunu rahatlıkla yerine getirebilmesi içindir.

Bu sebeple Kur’an’daki anlatımlara göre; Allah, Rahman ve Rahim sıfatlarıyla insanı kucaklar; melekler insana secde etmişlerdir; insan, yeryüzüne halife olarak gönderilmiş, diğer varlıklar da insana musahhar kılınmış yani yararlanması ve yüklendiği gayeyi gerçekleştirmesi için vasıta olarak verilmiştir.⁴²

⁴⁰ Ğaşiye 88/17-20

⁴¹ Casiye 45/13

⁴² Hüseyin Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, DİB Yay., Ankara 2004, s.172.

Görünüşte âlem ve içindeki varlıklar birbirinden bağımsız şeyler gibi algılansa da, gerçekte varlıklar birbiriyle ilişki ve etkileşim içinde olan güçlerin, etkenlerin bir bütünüdür.⁴³ Âlemin hepsi birlikte, bir bütün oluşturmaktadır. Kur'an'ın önerisi varlıklara bu gözle bakmaktır.

Âlemin yaratılışı konusunda şu husus özellikle vurgulanmalıdır. Allah insana gerçek dünyanın, yani zaman mekân içinde olan, zaman mekân konularına tabi olan varlık alanının bilgisini hazır olarak vermemiştir. Bu dünyanın bilgisini elde etmeyi insana görev olarak vermiş, insanı bu görevi yerine getirecek kabiliyetlerle donatmıştır. Varlıkla sürekli hesaplaşma çabası içinde olan insana Kur'an-ı Kerim'de âlemin yaratılış konusu genel çerçevede altı günde gerçekleştiği bildirilmekle birlikte, bu altı günde olanların hangi sıralamayla ve ne şekilde gerçekleştiği ayrıntılı olarak anlatılmamaktadır. Bu konuda ayrıntıya girilmemesinin nedeni, insana geniş çalışma alanı ve düşünme görevi verilmesinden dolayıdır. Şayet naslarla sınırlandırılmış kesin bilgiler verilmiş olsaydı, Kur'an-ı Kerim'in verdiği tüm bilgilere harfiyen iman etmekle yükümlü olan mümin insan, sadece ayete inanmakla yetinip, yaratılış ve yaratılış evreleri hakkında araştırma yapmayacak; araştırma yapıp farklı bilgiye ulaşsa dahi, onu kullanamayacaktı. Aksi bir yol izlediğinde ise Kur'an'da yer alan bilgilere karşı gelmiş olacaktı. İmanıyla bildiği bilimsel gerçekler arasında bocalama ve ikilemde kalacak, böylece inancında şüpheye düşecekti. Bu konuda insanı bağlayıcı ilahi bir beyanın olmayışı, onu varlıkla hesaplaşmasında hür

⁴³ Doğan Cüceloğlu, *İçimizdeki Biz*, Sistem Yay., İstanbul 1997, s. 46.

bırakmış, âlemin zaman ve mekân içindeki oluşumunun nasıl gerçekleştiğini tasviri geniş bir şekilde yapabilmesine imkân tanımıştır.⁴⁴

Âlemlerin yaratılışı hususunda Kur'an-ı Kerim'e genel olarak baktığımızda Allah âlemi ve bütün varlığı bir nimet olarak varlık kategorileri içinde en kutsal yaratık olan insana hizmet etmesi amacıyla yaratmış ve insana emanet olarak vermiştir. İnsan kendisine emanet verilen varlıkları yerli yerince kullanmak mecburiyetindedir. Aksi takdirde bu nimetleri ortak kullandığı insanlara ve emaneti devredeceği gelecek nesillere karşı kul hakkı ve emanete riayet açılarından büyük sorumluluk üstlenmiş olacaktır. Yaratılışın nasıl gerçekleştiğine dair ayet-i kerimelerden anlaşıldığı üzere âlemin yaratılışı her ne kadar bitmiş bir olay olsa da Allah yaratmaya devam etmektedir:

(يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ)

“Göklerde ve yerde bulunan herkes, O'ndan ister. O, her an yaratma halindedir O, her daim yaratmaya devam etmektedir.”⁴⁵ O, âlemin yaratıcısı ve sahibi olarak yönetim otoritesini elinde bulundurmakta, yönetim işini kimseyle paylaşmamaktadır.

Allah'ın âlemi yaratmasının ve yönetmesinin nasıl olduğu ise, O'nun Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre O'nun ol demesiyle gerçekleşir:

(إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ)

⁴⁴ Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, s.68.

⁴⁵ Rahman 55/29

“Bir şeyi yaratmak dilediği zaman O’nun emri ol demekten ibarettir. Hemen oluverir.”⁴⁶

Yaratılışla ilgili konular, yaratılışın oluş biçimi ve şekli, yaratılışın amacı, âlemin niçin yaratıldığı ve Yaratan’ın yaratılanlardan beklediği görev ve sorumlulukların neler olduğu gibi sorular başka çalışmaların konusudur. Bu sebeple burada yaratılış teorisi ve kevnî ayetlerin mana ve yorumları incelenmemiştir.

C-ÂLEMİN YARATILIŞ GAYESİ

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın Rahman ve Rahim (الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ) sıfatlarıyla insanı kucakladığı,⁴⁷ meleklerin insana secde⁴⁸ ettiği,⁴⁹ insanın, yeryüzüne halife olarak gönderildiği,⁵⁰

(وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِالسَّمَوَاتِ وَمَا فِ الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِ ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ)

diğer varlıkların da insana musahhar kılındığı,⁵¹ yani insanın yararlanması ve yüklendiği gayeyi gerçekleştirmesi için vasıta olarak verildiği anlatılır.⁵² “O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi.

⁴⁶ Yasin 36/82

⁴⁷ Fatıha 1/2

⁴⁸ Yalnızca Allah’a secde edildiği halde, meleklerin insana secdesinin ta’zim amacı olduğu vurgulanmıştır. (Bkz. Bakara 2/34 ayetinin tefsir kaynaklarındaki açıklamaları) (وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ)

⁴⁹ Bakara 2/34; A’raf 7/11; Hicr 15/30; Sad 38/73

⁵⁰ Bakara 2/30. فِ الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِ الدِّمَاءِ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ

(يَعْقِلُونَ)

“Bütün yıldızlar da O’nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır.”⁵³

Bütün varlıkların insana hizmet etmesiyle ilgili olarak kullanılan “teshir” kavramının sözlük anlamı; hükmetmek ve zorlamak demektir. Bu ise akıllı varlıklar için anlaşılabilir iken; cansız varlıklarda nasıl gerçekleştiğini Fahrüddin er-Razi (ö.606/1210) şöyle açıklamaktadır: “Bu varlıklar insanın hizmetine yarayacak şekilde her emre zorunlu itaat eden bir köleye benzetilmiş olurlar. Bu manayı ifade ettiğinden dolayı teshir lafzı kullanılmıştır. İnsanın hizmetine sunulmuş cansız varlıklardan güneş, ay, yıldız gibi varlıkların hareketleri Allah’ın emriyle olduğundan bunların mecburi hareketleri ve bu hareketle insana hizmet edeceğinden teshir kelimesi kullanılmıştır.”

Denizin insanın emrine sunulması ise üç yönlü hizmet içerdiği ifade edilmiştir.

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاجِرَ

(فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ)

⁵¹ Casiye 45/13; Lokman31/20

⁵² Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, s.172.

⁵³ Nahl 16/12

“O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir. Gemilerin orada suyu yara yara gittiğini görürsün. (Bütün bunlar) O'nun lütfundan nasip aramanız ve şükretmeniz içindir.”⁵⁴

Birincisi; insanın gıda ihtiyacını karşılamak üzere deniz ürünleri olarak et yemesi için,

İkincisi; deniz ürünlerinden elde edeceği süs eşyası olarak kullanılan inci, mercan gibi ürünler kastedilmiştir.

Üçüncüsü; de gemilerin denizde yürütülmesiyle insana hizmet sağlanmıştır. Çünkü denizde yüzen gemilerle genellikle ticari seyahat gerçekleştirilip rızık temin etme konusunda insana yarar sağlanmış olmaktadır.⁵⁵

Kur'an-ı Kerim'de genel olarak sehare (سَحْرَ) ile başlayan ayet-i kerimeler Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde mutalaa edildiğinde, insanın emrine sunulduğu belirtilen nimetlerin şu noktalara yoğunlaştığı gözlenmektedir:

1. İnsana hizmet için verilen nimetleri ifade eden ayet-i kerimeler genel olarak insana sunulan nimetleri bildirir.

اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ وَسَخَّرَ

(لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُفَكِّرُونَ)

“Allah o (yüce) varlıktır ki, emri gereğince içinde gemilerin yüzmesi ve lütfedip verdiği rızık aramanız için ve de şükredesiniz diye denizi size hazır hale getirmiştir.

⁵⁴ Nahl 16/14

⁵⁵ Fahrudin er-Razi, *Tefsir-i Kebir*, 14.cilt, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 180-184.

O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir. Elbette bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır.”⁵⁶

2. İnsana hizmet için verilen nimetleri ifade eden ayet-i kerimeler deniz nimetini bildirmiştir.

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبُسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاجِرَ

(فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“İçinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız bir süs (eşyası) çıkarmanız için denizi emrinize veren O'dur. Gemilerin denizde (suları) yara yara gittiklerini de görüyorsun. (Bütün bunlar) onun lütfünü aramanız ve nimetine şükretmeniz içindir.”⁵⁷

3. İnsana hizmet için verilen nimetleri ifade eden ayet-i kerimeler güneş gibi kevnî nimetleri bildirmiştir.

الْمَرِّ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ

اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ

(لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ

“Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten, sonra Arş'a istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır. (Bunların) her biri muayyen bir vakte kadar akıp gitmektedir. O, Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanmanız için her işi düzenleyip âyetleri açıklamaktadır.”⁵⁸

⁵⁶ Casiye 45/12-13

⁵⁷ Nahl 16/14

⁵⁸ Ra'd 13/2; Ankebut 29/61; Lokman 31/29; Fatır 35/13; Zümer 39/5

4. İnsana hizmet için verilen nimetleri ifade eden ayet-i kerimeler gece ile gündüz nimetini bildirmiştir:

وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ
لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir.

Şüphesiz ki bunlarda aklını kullananlar için pek çok deliller vardır.”⁵⁹

5. İnsana hizmet için verilen nimetleri ifade eden ayet-i kerimeler hayvanların insanların hizmetine verildiğini belirtmek için kullanılmıştır:

لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا
(هَدَيْكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ)

“Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvânız ulaşır. Sizi hidayete erdirdiğinden dolayı Allah'ı büyük tanıyasınız diye O, bu hayvanları böylece sizin istifadenize verdi. (Ey Muhammed!) Güzel davrananları müjdele!”⁶⁰

6. Ayet-i kerimelerde “Sehhare” ifadesi musibet gönderme bildirim amacıyla da kullanılmıştır.

(سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَنِعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَىٰ كَأَنَّهُمْ أُغِجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ)

⁵⁹ Nahl 16/12

⁶⁰ Hac 22/37; Nahl 16/79

“Allah onu, ardarda yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti. Öyle ki (eğer orada olsaydın), o kavmi, içi boş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün.”⁶¹

7. İnsana hizmet için verilen nimetleri ifade eden ayet-i kerimeler bazen de topluca zikredilerek gökler, yeryüzü, deniz, su, bitkilerin diriltilmesi, hayvanlar ve rüzgârın insanın hizmetine verildiği belirtilmiştir. Böylece nimetlerin birbiriyle olan bağı ihsas edilmiş, varlıkların birbirini tamamladığı ifade edilmiştir.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَضْرِيفِ

(الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ)

“Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan) birçok deliller vardır.”⁶²

Yukardaki tesbitlerden sonra Kur'an'da yer alan “sehre” kalıp ifadelerinin içeriklerinde, insanın emrine sunulan nimetler belirtildikten hemen sonra ayetlerin şu uyarılarda bulunduğu tespit edilmektedir:

⁶¹ Hakka 69/7; İbrahim 14/33

⁶² Bakara 2/164; A'raf 7/54; Nahl 16/12-14

1. Ayetin sonunun bundan ibret alınmasını isteyerek bitmesi, nimetlerin önemine ve ibretlik yönüne dikkat çekmektedir.

اللَّهُ الَّذِي سَخَّرَ لَكُمْ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلُكُ فِيهِ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ وَسَخَّرَ
(لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Allah, içinde gemilerin, emriyle akıp gitmesi, O’nun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize verendir. Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır.”⁶³

2. İnsanlara verilen /teshir edilen şeylerin nimet olduğu hatırlatılmaktadır:

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ
وَسَخَّرَ لَكُمْ الْفُلُكُ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمْ الْأَنْهَارَ وَسَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبِينَ
وَسَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَأَتَيْكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ
(لَظَلُومٌ كَفَّارٌ

“Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır. O, âdetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız

⁶³ Casiye 45/12-13

sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür.⁶⁴

3. Teshir etme (emrine verme) işinin Allah'ın kullarına merhameti sonucu olduğu belirtilmektedir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ

(عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرؤُفٌ رَحِيمٌ

“Görmüyor musun ki, Allah bütün yerdekileri ve emri uyarınca denizde akıp gitmekte olan gemileri sizin hizmetinize vermiştir. İzni olmaksızın yerin üzerine düşmesin diye göğü O tutuyor. Şüphesiz ki Allah, insanlara karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir⁶⁵

4. Teshirden (emrine verme) sonra Allah'a teslimiyet istenmektedir.

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً

(وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ

“Göklerde, yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiğini ve açıkça yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi? Yine de insanlar arasında, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışıp duranlar vardır.”⁶⁶

5. Teshirden (emrine verme) dolayı insanın şükretmesi istenmiştir:

⁶⁴ İbrahim 14/32-34

⁶⁵ Hac 22/65

⁶⁶ Lokman 31/20

لَتَسْتَوُوا عَلَى ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ إِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا
(وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ)

“Bunu hizmetimize veren Allah’ın şanı yücedir. Bunlara bizim gücümüz yetmezdi. Şüphesiz biz Rabbimize döneceğiz” diyebilirsiniz diye sizin için bindiğiniz gemileri ve hayvanları yaratandır.”⁶⁷

6. Hz Süleyman’a verilen rüzgar teshirle (emrine verme) ifade edilmiştir.

(فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ)

“Biz de rüzgârı onun buyruğuna verdik. Rüzgâr, onun emriyle dilediği yere hafif hafif eserdi.”⁶⁸

Kur’an’da âlem hakkında verilen bu bilgiler incelendiğinde ve Kur’an’ın âlemin yaratılışı ile ilgili hususlardan bahsetmesinin amaçları tespit edilmek istendiğinde genel olarak dört amaçtan söz edilebilir:

Birinci amaç, tabi varlıklar ve olaylarla insana, Allah’ın varlık ve birliği, ölümden sonra dirilişin var olacağı gibi bazı metafizik konulara delil getirmektir. İkinci amaç, âlemin bizzat yapısı, evrenin yaratılışı ve çeşitli tabi olayların meydana gelişi hakkında insana doğrudan temel bilgiler vermektir.

Üçüncü amaç âlemin insan için yaratıldığını ve ihtiyaçları için kendi emrine verildiğini (musahhar kılındığını) hatırlatmaktır.

⁶⁷ Zuhruf 43/13

⁶⁸ Sad 38/36

Dördüncü amaç ise insana, kendi hizmetine verilen (musahhar kılınan) âlemi ve âlemdeki varlıkların insana emanet olduğunu bildirmek ve onu koruması gerektiğini öğretmektir.⁶⁹

Dolayısıyla Kur'an insanın vicdanına hitap ederek eylemini/amelini doğru tutmaya çağırmakta, insanın elindeki nimetler için şükretmesi gerektiğini ve Allah'ın nimetlerini itiraf etmesinin beklendiğini belirtmektedir.⁷⁰ Burada aynı zamanda bu nimetlerin elde edilmesi ve sürekliliği için insanın çalışıp-çabalaması ve karşılaşacağı zorluklarla mücadele etmesi de vurgulanmış olmaktadır.⁷¹

Kur'an-ı Kerim'de bu sebeplerle insan-âlem ilişkisi hakkında bilgi verilirken âlemde üç çeşit ayet'e (Allah'ın varlığı ve ilahi güce) işaret olduğu bildirilmiştir.

Birinci Ayet; Kur'an ayetleridir ki,

⁶⁹ Mehmet Bayrakdar, *İslam ve Ekoloji*, DİB Yay., Ankara 1997, s. 30.

⁷⁰ أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً

(وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ

“Görmediniz mi Allah göklerde ve yerde bulunan şeyleri size boyun eğdirdi ve sizi zahir ve batini (görülen, görülmeyen) nimetlerini bol bol vererek tamamladı. Yine de insanlardan kimi var ki ne bilgisi ne yol göstereni ve ne de aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışır.” Lokman 31/20

Bununla Allah yerde ve göklere bulunan güç ve yöntemleri insanlara boyun eğdirmesine dikkat çeker. Böylelikle insana maddi ve manevi nimetlerin tamamlandığını, onları kuşatan her şeyde onlar için rahatlık, güç ve huzurun temin edildiği bildirilir. Emrine verilen (musahhar kılınan) nimetler dolayısıyla Allah'ın birliği büyüklüğü tek boyun eğilecek olması ve tahsis ettiği nimetler dolayısıyla şükür edilmesi gerektiğine işaret edilmektedir. Ayet-i Kerime'de “Görmediniz mi Allah göklerde ve yerde bulunan şeyleri size boyun eğdirdi ve size zahiri ve batini nimetlerini bol bol vererek tamamladı” ifadesi insanların vicdan ve eylemlerine hitap etmektedir.

⁷¹ M. İzzet Derveze *et-Tefsirü'l-Hadis, Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, Ekin Yay., İstanbul 1998, III.cilt, s. 172.

حَم تَنْزِيلٍ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ كِتَابَ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ فُزَانًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ
(أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ)

lafzıyla Allah'tan gelen, insanlığa hidayet rehberi olan, müjdeleyici ve uyarıcı kitabın ayetleridir.⁷²

İkinci ayet ise; afakî ayetler denilen âlemin ta kendisidir. Âlem, bu varlığıyla yaratıcısına ve onun kudretine en büyük delildir.

Üçüncü ayet ise, insanoğlunun bizzat kendisidir. İnsanın bedeni ve bedende olan özellikleri, yaratıcısını hatırlatmaya yeterlidir.⁷³

سُنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ
(شَهِيدٌ)

“İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde Ayetlerimizi göstereceğiz ki, Onun (Kur'an'ın) gerçek olduğu onlara iyice belli olsun.⁷⁴”

Dolayısıyla Kur'an'ın vahiy ve ayet olması bakımından Kur'an'da insan-âlem ilişkisi birlikte değerlendirildiğinde şu sonuç ortaya çıkacaktır: Bir kitap olan âlemi

okumayan onu anlamaya çalışmayan insan, ilahi kelimeler olan Kur'an'ı da okumaz, anlamaz; zira âlemin dilini işitmeyen biri vahyin dilini de işitmez.⁷⁵

⁷² Fussilet 41/1-4

⁷³ Bkz. Serinsu, *Kur'an Nedir*, s.115; Albayrak, *Tefsir Usulü*, s.37; Yaşar Düzenli, *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, MÜİF Yay., İstanbul 2000, s.199.

⁷⁴ Fussilet 41/53

(وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ)

Bu çerçevede “Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada geçiminizi sağlayacak bir ortam hazırladık: (Bu gerçeğe rağmen) şükredenleriniz ne kadar azdır”⁷⁶ ayetinin yorumunda Elmalılı Hamdi Yazır (d.1294/1877-ö.1942)’in şu ifadeleri ufuk vericidir. “Yeryüzünü size vatan, hayat ve ölümünüzde karargâh yaptık veya üzerinde tasarrufa güç ve kuvvet verdik. Ve onda sizin için birçok geçimlikler, yaşayacak, geçinecek, faydalanacak sebepler, vasıtalar yaratıp tahsis ettik ki yer, güç ve geçim sebepleri diğer bir deyimle vatan, iktidar, geçim bu esas nimetler ne büyük ilahi bağışlardır. Ve bunlardan dolayı insanlar, Allah’a karşı ne kadar hukuk ve görevler ile şükür ve şükran borçludur. Böyle iken pek az şükrediyorsunuz.”⁷⁷

Bu başlığı kısaca özetlemek gerekirse; Allah, kendi varlığından haberdar etmek üzere insanı yaratmıştır. İnsana hizmet etmesi için de kendi kudretiyle yarattığı, yönettiği ve her daim kontrol altında tuttuğu âlemdeki varlıkların hepsini insanın emrine vermiş, istifadesine sunmuştur. İnsan da nimet ve emanet olarak aldığı bu âlem ve içindeki varlıklara karşı yapıp etmelerinden sorumludur. İlerde bu sorumluluk yönlerini ayrı ayrı ele alacağız.

⁷⁵ Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an Gereçeli Meal Tefsir*, Düşün Yay., İstanbul 2008, s.537.

⁷⁶ Araf 7/10

⁷⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IX. Cilt, s.16.

II. ÂLEM'DE VARLIK KATEGORİLERİ

İnsan âlem ilişkisini incelerken, âlemdeki varlık kategorilerini incelememiz gerekmektedir. Âlemdeki varlıklar, felsefecilere göre dört kategoriye ayrılır. Cansız varlıklar (cemâdât), bitkiler (nebâtât), hayvanlar (hayvanât) ve insanlar. Her varlık kendi altındakine dayanır, ona muhtaçtır.⁷⁸ Felsefecilerin bu sıralaması, İslam âlimleri arasında da genel kabul gören bir tasniftir.⁷⁹ Onların bu hususta Hz. Peygamber'den nakledilen şu hadisi delil olarak zikrederler: Rasûlullah'ın yanından bir cenaze geçirdiler. (Onu görünce) Rasûlullah: “Rahata ermiş/kurtulmuş yahut kendisinden kurtulunmuş” buyurdular. Ashab: Bu rahata eren/kurtulan ve kendisinden kurtulunan ne demektir? diye sordular. Rasûlullah: “Mümin bir kul, dünyanın yorgunluğundan ve ezasından kurtulur/rahata erer; facir/günahkâr kuldansa ise, insanlar, ülkeler, ağaçlar ve hayvanlar kurtulurlar/rahata ererler” buyurdu.⁸⁰

Yeryüzünde hayatın sürmesi ve insanın varoluşunu gerçekleştirme için birbirine muhtaç olan bu dört varlık grubunu ve bunlara karşı sorumluluk ve yükümlülük taşıyan insanın âlemle ilişkisinin çerçevesini Kur'an'a göre maddeler halinde şu şekilde altı maddede özetleyebiliriz:

1. Varlık kategorilerinin hepsini Allah yaratmıştır. Kur'an'a göre varlığın sahibi olan Allah, âlemin Yaratıcısıdır. Âlemdeki varlıkların varlığının devamı, Allah'ın sonsuz kudretine bağlıdır:

⁷⁸ Takiyettin Mengüşoğlu, *Kant ve Schelerde İnsan Problemi*, s. 189.

⁷⁹ Bahattin Dartma, *Kur'an ve Ekoloji*, Rağbet Yay., İstanbul 2005, s.50, 51.

⁸⁰ Ahmet b.Hanbel, V, 302-303,304, 2. bsk., İstanbul 1992; Buharî, Rikak, 42, Riyad 1999; Müslim, Cena'iz, 61/950 Riyad 2001.

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ

اللَّهُ أُزِلْتُمْ هُمُ الْخَاسِرُونَ

“Allah, her şeyin yaratıcısıdır. O, her şeye vekîldir. Göklerin ve yerin anahtarları (mutlak hükümranlığı) O'nundur. Allah'ın Ayetlerini inkâr edenler var ya, işte onlar hüsrana uğrayanlardır.”⁸¹

2. Allah kendi iradesiyle evreni yoktan var eden, ona belli bir düzen veren, gökleri ve yerleri ve bunlarda bulunanları yaratan, dilediği şekilde idare ve tasarrufu altında bulunduran, varlığı kendinden olan, her şeyi bilen, gören, işiten, yarattıklarında en ufak bir çarpıklık ve dengesizlik bulunmayan, her şeye gücü yeten, bütün mülkün gerçek sahibi, emir ve hüküm koymaya tek yetkili; eşi benzeri bulunmayan, bütün varlıkların, kayıtsız şartsız itaat ettiği varlıktır.
3. Allah, âlemin bir düzen içinde varlığını devam ettirmesi için tabi kanunlar koymuştur.

(فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا)

“Sen Allah’ın kanununda hiçbir değişiklik bulamazsın. Sen, Allah’ın kanununda hiçbir sapma bulamazsın.”⁸²

4. Âlemde her şeyin başlangıcı ve sonu vardır. Varlıklar kendilerine tahsis edilen süre tamamlanınca yok olurlar. Her şey belli bir süre için yaratılmıştır.

⁸¹ Zümer 39/62-63

⁸² Fâtır 35/43

أَوْ لَمْ يَتَّفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَإِنَّ

(كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ)

“Şimdi onlar kendi iç dünyalarında hiç muhasebe yapmazlar mı? Allah gökleri yeri ve bu ikisi arasındakileri asla bir amaç ve anlamdan dahası sınırlı bir ömürden yoksun olarak yaratmamıştır.”⁸³

(وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ)

“Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.”⁸⁴

5. Âlemde her şey insana hizmet için yaratılmış ve insanın emrine verilmiştir.

(هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ)

“Yeryüzünü size boyun eğdiren odur. Öyleyse yerin sırtlarında dolaşın, Allah’ın verdiği rızıklardan yiyin. Sonunda dönüş O’nadır.”⁸⁵

(وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِالسَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّفَكَّرُونَ)

“ Hem göklerde hem de yerde ne varsa, hepsini kendinden sizin için hizmetkâr yaptı. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir kavim için ibretler vardır.”⁸⁶

⁸³ Rum, 30/8

⁸⁴ A’raf 7/34

⁸⁵ Mülk 67/15

⁸⁶ Casiye 45/13

6. Varlık kategorilerinin hepsinin varlığı yekdiğerine bağlıdır. Örneğin; âlem insan ve diğer varlık kategorilerine ev sahipliği yapmakta, onları bağrında barındırmaktadır. Bitkiler ise, insan ve diğer varlık kategorisi olan hayvan neslinin hayatiyetini sürdürebilmesi için gerekli gıdaları sağlama hizmeti vermektedir. Hayvanlar da, insanların etinden sütünden yararlandıkları, saf sütünü içtikleri ve daha nice hikmetleri olan birer nimettir.

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ

(وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

“Her halde size sağmal hayvanlarda da bir ibret vardır. Size onun karınlarındakilerden fişkı ile kan arasından saf bir süt içiriyoruz ki; içenlerin boğazından kayar gider. Hurmalıkların ve üzümlüklerin meyvelerinden, bundan hem içki çıkarırsınız hem de güzel bir rızık. Her halde bunda akıllı bir kavim için elbet bir ayet vardır.”⁸⁷

III. ALLAH-ÂLEM İLİŞKİSİ HAKKINDA

Kur’an’da Allah-âlem ilişkisi, âlemde var olan her şeyin âlemin bir parçası olduğuna işaret ederken, insanın da âlemin bir parçası olduğunu unutmamak gerektiğini hatırlatır. Onun için Allah-âlem ilişkisini incelerken insan da birlikte incelenmelidir. Âlemde var olan her şey Allah’ın ayetleridir ve aynı zamanda insana

⁸⁷ Nahl 16/66-67

dünya hayatında hizmetine sunulmuş nimetlerdir. Âlem Allah'a kayıtsız şartsız teslim olmuştur. İnsan da âlemin bir parçası olarak

(أَفَعَيَّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ)

O'nun koyduğu kanunların dışına çıkamaz.⁸⁸ Allah bu âlemi yarattıktan sonra, onu başı boş bırakmamış, her an gözetimi, kontrolü ve yönlendirmesi altında tutmuş, ona her an müdahale etmektedir. İnsan da dâhil âlemde var olan her şey Allah'ın koyduğu kurallara uymak zorundadır, onun dışına çıkamaz. Örneğin, insan ilahi kurallara tabi olan bitkileri ekim/dikim/gübreleme/sulama gibi usulüne uygun işlemleri yerine getirmeden verim alamaz. Ölmüş olan herhangi bir hayvanı diriltemez. Güneşin yörüngesinde gidip gitmemesine, batışına ay ve yıldızlara müdahalede bulunamaz. Yiyip içmek gibi beşeri ihtiyaçlarını gidermek zorundadır. Bütün bunlar varlığın Allah karşısında güçsüzlüğünü ifade etmektedir. Göklerde ve yerde bulunan her varlık O'na muhtaçtır; her an O,

(يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ)

Göklerde ve yerde bulunan herkes, O'ndan ister. O, her an yaratma halindedir.”⁸⁹ Hayata ve varlığa dair her şeye müdahildir.

Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır:

(إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِّلُ الْغَيْثَ وَيُعَلِّمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَآذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا

(تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ)

⁸⁸ Al-i İmran 3/83

⁸⁹ Rahman 55/29

“Kıyamet vakti hakkında bilgi, ancak Allah’ın katındadır. Yağmuru o yağdırır, rahimlerde olan O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır.”⁹⁰ Kur’an’da Allah’ın hayata ve varlığa dair her şeye müdahalesine şu örnekleri verebiliriz:

1. Kur’an, yağmur yağdırma işini bizzat Yüce Allah’ın üstlendiğini, süreklilik ve devam ifade eden muzari fiille (yünezzilül ğays) ifade etmesi anlamlıdır. Ayet-i Kerime’de geçen (yağmur yağdırıyor) ifadesi geçmiş zaman belirten mazi fiile ifade edilmiş olsaydı, yaratma işinin tamamlanıp durduğu, artık devam etmediği anlamı ortaya çıkacaktı. Muzari fiille ifade etmesi yaratmanın sürekli ve devamlı olduğunu, halen de devam ettiğini ifade eder.
2. Kuşların gökyüzünde hareketlerinin de Allah’ın verdiği destekle sürdüğünü de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Kur’an-ı Kerimde şöyle anlatılmaktadır:

(أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ)

“Bakmazlar mı ki üstlerinde uçan kuşlara kanat süzerlerken ve yumarlarken. Rahman’dır ancak onları tutan.”⁹¹

فَاطِرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ

كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ

بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

⁹⁰ Lokman 31/34

⁹¹ Mülk 67/19

“O gökleri ve yeri yoktan yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu suretle çoğalmanızı sağlamıştır. O’nun benzeri hiçbir şey yoktur. O İştendir, görendir.”⁹²

3. Âlemde yaşanan gece ile gündüzün gelmesi, yeryüzünde yaşananlar, gökyüzündeki hareketler, insanların doğumu ölümü gibi âlemde yaşanan gelişmelerin hepsi Allah’ın kudretine işaret eden ve ahiret hayatının yaşanacağına delildir.⁹³

هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِيحُ فِي

الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ

(بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ)

“O Allah gökleri ve yeri altı gün (merhale)de yaratan sonra hükümlerini arşı kaplayandır. Yere ne giriyor, oradan ne çıkıyor ve gökten ne iniyor oraya ne yükselip çıkıyorsa, Allah onları bilir. Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir ve O, bütün yaptıklarınızı görendir.”⁹⁴

Yarattığı âlemi sürekli yaratmaya devam edip gözeten Allah; âleme karşı sorumluluğu olan insanı da, ona karşı ilişkilerinde takınacağı tutum ve davranışlarıyla sınama sürecine dâhil etmektedir. Kur’ann insanın, aynı zamanda

⁹² Şura 42/11, 12

⁹³ Albayrak, *Tefsir Usulü*, s.75.

⁹⁴ Hadid 57/4

âleme karşı yapıp etmelerinde hür bırakıldığını belirtir. Şayet insana tercih hakkı bırakılmayıp zorunlu olarak görevi yerine getirme/itaat durumunda olsaydı, o zaman sınamanın bir değerlendirmesi yapılmaması gerekirdi. İnsan da hür iradesiyle yaptıklarından dolayı sorumlu olmaktadır. Hâlbuki insan dışındaki diğer varlıklar bu itaati zorunlu olarak yaptıklarından deneme sürecine dâhil değildir.

(ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ)

“Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yer küreye isteyerek veya istemeyerek gelin dedi. İkisi de isteyerek geldik dediler”⁹⁵ Ayet-i Kerim’de de belirtildiği üzere insan yapıp etmelerinde hür bırakıldığından, sınama sürecine dâhildir.

Âlemle ilişki konusunda ele almamız gereken bir husus da âlemde dengenin gözetilmesi gerektiğidir. Kur’an’a göre varlıkta denge gözetimi, Allah’ın âleme koyduğu temel kurallardan biridir.

(وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ)

“Yine göğü özenle o yükseltti, bir ölçü ve denge koydu ki siz (ey insanlar) dengeyi bozup ölçüyü kaçırmayın.”⁹⁶ Denge, aslında insanın özüne dönmesi ve yaratılış (fitrat)a uygunluktur. Ve aynı zamanda âlemin, yaratılışta kendine vahiy edilen görevini ifa etmesidir. Şayet âlemde denge korunmasa ve bozulsaydı, yeryüzünde karmaşa ortamı hâkim olacağı muhakkaktır.

⁹⁵ Fussilet 41/11

⁹⁶ Rahman 55/7-8

(الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ

فُطُورٍ)

“O yedi göğü eşsiz bir uyum içinde yaratmıştır; Rahman’ın yaratışında bir düzensizlik göremezsin; haydi çevir gözünü de bir bak bakalım; bir kusur ve başboşluk görebilecek misin? Sonra tekrar tekrar çevir gözünü de bir bak; bakışın yılgın ve bezgin bir şekilde sana geri dönecektir.”⁹⁷ Müfessirler varlıklararası dengenin korunmasının “ol” emrinin tecellisiyle gerçekleştiğine işaret ederler. Ne var ki; çağımızda; aşırı güç ve kar hirsından kaynaklanan her şeyi kontrol altına alma çabası, varlıkların dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Bu dengesizliğin sonucunda da insanlığın ortak yaşayacağı problemler ortaya çıkmaya başlamıştır. “Allah varlık âlemini kendi aralarında derin ilişkiler ağı oluşturacak düzeyde dizayn etmiştir. Ancak hiçbir zaman bu yapıyı kendi haline bırakmamıştır. Öyle ki yeryüzünde var olan her bir canlıdan tüm evrene kadar yaratılmış varlıklar, hem kendi içinde hem de dışında kalan diğer varlıklarla bağlantılı bir amacının olduğu, aralarında bir bağın olduğu açık bir gerçektir.”⁹⁸

Kur’an-ı Kerim, bu olumsuzluklardan insanı sakındırmak ve yaratılışına uygun davranmasını sağlamak amacıyla âlemin ve âlemde bulunan varlıkların insan ruhunda bırakacağı derin iz dolayısıyla âleme bakarak tefekkür etmesini önermektedir.

⁹⁷ Mülk 67/3-4

⁹⁸ Düzenli, *Kur’an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, s.337.

أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَإِنَّ

(كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ)

“Şimdi onlar kendi iç dünyalarında hiç muhasebe yapmazlar mı? Allah gökleri yeri ve bu ikisi arasındakileri asla bir amaç ve anlamdan dahası sınırlı bir ömürden yoksun olarak yaratmamıştır.”⁹⁹ En büyük ibadetlerden biri olan tefekkür, âleme yönelik bir ibadettir. Bu da insan-âlem ilişkisine hangi gözle bakılması gerektiği hususunda bir işaret niteliğindedir.

Kur’an’a göre alemdeki varlıklar, hava, su, tabi güzellikler, bitkiler ve hayvanlar, âlemi sadece maddi-ekonomik boyutuyla faydalanılan değil; onunla birlikte bir hikmet, felsefe ve tefekkür ile yaklaşılması gereken varlık alanlarıdır. Bu sebeple genel olarak âlemdeki varlıklardan söz ederken sadece bunların bir nimet olduğunu hatırlatmakla kalmaz, aynı zamanda Yaratıcıya yöneliş için bir düşünme, tefekkür ve araştırma vesilesi yapılmasını ister.¹⁰⁰

Kur’an’da insan-âlem ilişkisi çerçevesinde âlemle ilgili ayetler incelendiğinde Kur’an’ın âlemden bahsetmesinin nedeni genel olarak dört amacı izah için olduğu görülmektedir:¹⁰¹

“Birinci gaye; tabi varlıklar ve olaylarla insana Allah’ın varlık ve birliğine ölümden sonra dirilişin var olacağı gibi bazı metafizik konulara delil getirmektir. Böylece

⁹⁹ Rum, 30/8

¹⁰⁰ Celal Yeniçeri, *Hz Peygamberin Çevreciliği*, Çamlıca Yay., İstanbul 2009, s.12.

¹⁰¹ Düzenli, *Kur’an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, s.199.

âlemin yaratıcısı hakkında düşünmek ve ona kayıtsız şartsız teslimiyetin sağlanmasını temin etmek.

İkinci gaye; Âlemin bizzat yapısı ve çeşitli tabii olayların meydana gelişi hakkında doğrudan temel bilgiler vermektir.

Üçüncü gaye âlemin insan için yaratıldığını ve maddi ihtiyaçları için kendi emrinde olduğunu hatırlatmaktır.

Dördüncü gaye kendisine bir emanet olarak verilen âlemin ve tabiatın korunması gerektiğini öğretmektir.”¹⁰²

Kur’an’da insan-alem ilişkisinin bu temel amaçları incelendiğinde Kur’an’ın, aynı zamanda Allah-insan ilişkisinin nasıl olması gerektiğini de açıklanmış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Kur’an; insan-hayat bütünlüğü çerçevesinde bir çalışma önermektedir. Bu sebeple Kur’an-ı Kerim insanı doğrudan muhatap olarak alır, onun hayatta gerçekleştirmek istediklerini yönlendirmek, ona yardımcı olmak ve onu yönlendirmek ister. O, insana ilkeleri doğrultusunda yaşadığı ve hayatını anlamlandırdığı takdirde gerçek mutluluğu ve başarıyı yakalayacağını söyler. Aksi takdirde insan dünyada gerçek mutluluğa ulaşamayacak bilakis kendi eliyle meydana getirdiği problemlerden kurtulamayacaktır.¹⁰³

¹⁰² Bayrakdar, *İslam ve Ekoloji*, s.30.

¹⁰³ Serinsu, *Kur’an Nedir*, s.9.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE İNSAN-ÂLEM İLİŞKİSİ

I. GENEL OLARAK İNSAN-ÂLEM İLİŞKİSİ

İnsan-âlem arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Bu sebeple insan ile âlem arasında sıkça kullanılan “âlemi suğra” (insan) -“âlemi kübra” (âlem) benzetmesi yapılmaktadır. Büyük âlem evren ile küçük âlem insan arasında var olan sıkı ilişkiyi etle tırnak ilişkisi bağlamında değerlendirmek mümkündür. Bu ilişki, birinin yokluğuyla diğerinden bahsedilemeyen; birisinin varlığı ancak diğeriyle birlikte düşünülebilecek olan bir bütünlük arz eder. Böylelikle iç içe geçen bir yapı söz konusudur. İnsanla evren her ikisi de ilahi kudrete işaret eden afakî ve enfûsi ayet olmak üzere, bir bütünün iki yarısını oluşturmaktadır. İnsan ve tabiat, aynı sanatkârın imzasını taşıyan ilahi hakikatin iki ayrı okunuşudur. Her iki varlık da canlı organizma olarak ortak bir payda da buluşmaktadırlar. İnsan-âlem iki varlık olarak kendi aralarında sayısız ilişkide bulunur, birinin varlığı ancak diğeriyle mümkün olabilmektedir. Âlemle insanın aynı istikamete yönelişleri, aynı otoriteye boyun eğmeleri, aynı merkezden emir almaları bakımından da ortak yönleri vardır. Kulluk görevi olarak ibadet, teslim olma, hamd, tesbih, secde gibi kavramların ifade ettiği eylemlerde de ortaktırlar.¹⁰⁴

(وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْعُدْوِ وَالْأَصَالِ)

“Göklerde ve yerde var olan her şey ve herkes isteyerek yahut zorunlu olarak Allah’ın önünde eğilmektedirler. Onların gölgeleri de sabah akşam bunu yapmaktadır.”¹⁰⁵

¹⁰⁴ Düzenli, *Kur’an ışıığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, s.208

¹⁰⁵ Ra’d 13/15

Kur'an'a göre insan âlem imarının merkezini oluşturur. Kendi dışında kalan her şey emellerine kavuşmak ve görevini yerine getirmek konusunda kullanmak ve yararlanmak üzere kendisine verilen araç ve sebeplerdir.¹⁰⁶ Bu durumu Kur'an-insan-hayat-âlem bütünlüğü çerçevesinde değerlendirdiğimiz zaman bu beraberliğin önemi daha açık ortaya çıkacaktır.

Kur'an-ı Kerim, yarattığı insanı sahipsiz bırakmayan, onu koruyan, himaye eden, büyütüp yaşatan, rızık veren eğiten, seven, ona merhamet edip ödüllendiren, onun ne düşündüğünü ve ne yaptığını bilen yüce Allah'ın katından nazil olmuş bir kitaptır.

Kur'an-ı Kerim insana Allah'la ve âlemdeki varlıklarla ilişkisini belirlemek, onun hayatta gerçekleştirmek istediklerine yönlendirmek için, insana yol göstermek amacıyla inmiştir. O, insana ilkeleri doğrultusunda yaşadığı ve hayatını anlamlandırdığı takdirde, gerçek mutluluğu ve başarıyı yakalayacağını söyler. Aksi takdirde insan kendi eliyle meydana getirdiği problemlerden kurtulamayacaktır.¹⁰⁷

İnsan için indirildiğini sürekli vurgulayan Kur'an-ı Kerim, insanın bütün yaratılışına uygun/fitri kabiliyetleriyle örtüşür.

Allah Kur'an'da sadece temel ilkeleri ve önemli kuralları vurgulamış ve ayrıntılara yer vermemiştir. Bunun nedeni elçisini uygulayıcı olarak göndermiş olmasıdır.¹⁰⁸

Yukarda zikrettiğimiz Allah-âlem ilişkisinde ifade edilen âlemde tefekkür konusu, insan-âlem ilişkisi içerisinde de değerlendirilir. Bu nedenle burada tekrar aynı

¹⁰⁶ Ramazan el-Bûtî, *Kur'an'da İnsan ve Medeniyet*, çev. Resul Tosun, Risale Yay., İstanbul 2007, s.33.

¹⁰⁷ Serinsu, *Kur'an Nedir*, s.9.

¹⁰⁸ Serinsu, *a.g.e.*, s.11.

konuya değinmek yerinde olacaktır. Kur'an-ı Kerim, âlemin insan ruhunda bırakacağı derin iz dolayısıyla insanın âleme bakarak tefekkür etmesini öneriyor.

أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَإِنَّ

(كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ)

“Şimdi onlar kendi iç dünyalarında hiç muhasebe yapmazlar mı? Allah gökleri, yeri ve bu ikisi arasındakileri asla bir amaç ve anlamdan dahası, sınırlı bir ömürden yoksun olarak yaratmamıştır.”¹⁰⁹ En büyük ibadetlerden biri olan **tefekkür**, âlem ve onu oluşturan varlıklara yönelerek, onların yaratılmaları var oluş süreçleri, var oluş hikmetleri gibi konuların tefekkür/düşünme/araştırmasıyla yapılan bir ibadettir. Bu da ilahi güce işaret olan âlemin/varlığın önemi ve insanın iç dünyasında sağlayacağı olumlu katkıya işaret etmektedir.

Allah ile insan arasında sıkı bir ilişki vardır. Aşağıda açıklanacağı gibi bu ilişki sözlü ve sözsüz olarak gerçekleşebilir.

Allah ile insan arasında biri sözlü diğeri sözsüz olmak üzere iki çeşit haberleşme yöntemi vardır. Sözlü iletişimde her iki taraf da insan dilini kullanarak meramını anlatır. Allah tabiat ayetlerini (işaretlerini) kullanarak meramını anlatır, vahiy eder. Sözsüz iletişimde ise insan; vücudunun hareket ve işaretlerini kullanarak meramını anlatır. Her iki durumda da muhabereyi Allah başlatır. İnsan ise Allah'ın hitabına cevap vermek durumundadır. Kur'an'a göre Allah insan ile konuşmak

¹⁰⁹ Rum 30/8

isterse bir takım ayetler (işaretler) gönderir. Bu durumda sözlü işaretlerle sözsüz işaretler arasında bir ayırım yoktur. Her ikisi de Allah'ın ayetleridir.¹¹⁰

Ayrıca Allah ile insan arasında bir de ahlaki münasebet vardır. Bu da İslam dinin temelini teşkil eder. İslam dininin temel gayesi bu münasebeti doğru çerçeveye oturtmaktır.

İnsan-âlem ilişkisini incelerken insanın; âlem ve varlıklara karşı iki yönlü yaklaşım sergilediğini belirtmek gerekir. Bunlardan birincisi âlem ve varlıklara karşı sorumluluklarını yerine getiren, onlarla iyi ilişki içinde bulunan, yaratılış/fitrata uygun davranan Salih amel üreten insan; diğeri de sorumluluklarını yerine getirmeyen iyi ilişki içinde bulunmayan, yaratılış/fitrata aykırı davranan kendine zulmeden zalim insan.

Kur'an, yukarda anılan birisi övülen diğeri yerilen olmak üzere iki insan türünün sürekli mukayesesini yapar. Burada Kur'an'ın anlatımıyla her iki yaklaşım tavrı sergileyen insanı ele alıp inceleyeceğiz.

Salih amel üreten insan, Kur'an-ı Kerim'in anlattığı denge insanıdır. Salih amel ise teoride kalmayı değil, üretilmeyi beklemektedir. Kur'an'a göre, insan kimliğinin adil yönünü oluşturan, temel nitelik öteki varlıklar arasında özel varlık konumudur. Dolayısıyla bu insan, insan-âlem ilişkisini bütün varlık kategorileri için yaratılış amacına uygun biçimde ibadet bilinciyle yerine getiren insandır. Yani hakkı idrak eden, gerçeği gören, imana, ibadete, adalet ve takvaya sarılan, varlıkla ilişkisini

¹¹⁰ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, AÜİF Yay., çev. Süleyman Ateş, Ankara 1975,s. 126.

düzgün çerçeveye oturtan, iç ve dış dünyasıyla barışık olan onlara karşı sorumluluklarını yerine getiren insan; adil insanı temsil eder.

İnsan,

(وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ)

Âdem'in şahsında Allah'ın meleklerine secde etmelerini emretmesiyle¹¹¹ ve

(وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ)

(الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ)

ona yeryüzünde hilafet görevi vermesiyle¹¹² şerefli kıldığı akıl, fikir ve işleri yönetme becerisiyle donattığı tek canlıdır.

(وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِمَّنْ)

(خَلَقْنَا تَفْضِيلًا)

“Ama doğrusu biz Âdemoğluna kat kat ikram ederek onu üstün ve şerefli kıldık. Karada ve denizde onlara ulaşım imkânı sağladık. Temiz ve helal besinlerle onları rızıklandırdık. Ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün tuttuk.”¹¹³

Allah, en güzel biçimde yarattığı kendisine sayısız nimetler verdiği ve âlemde var olan her şeyi emrine verdiği/musahhar kıldığı insana, iyiyi kötüden, doğruyu

¹¹¹ Bakara 2/34; Hicr 15/29; A'raf 7/11; Sad 38/72

¹¹² Bakara 2/30

¹¹³ İsra 17/70

yanlıştan, hakkı batıldan, hidayeti dalaletten, zulmü adaletten, takvayı fücurdan, imanı küfürden ayırabilecek akıl, anlayış, düşünce ve yetenek vermiştir.

Allah ne dünyada ne de ahirette insanlara ve âlemlere zerre kadar zulmetmez.

(إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يُّضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا)

“Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. (Kulun yaptığı iş, eğer bir kötülük ise, onun cezasını adaletle verir.) O, iyilik olursa onu kat kat arttırır, kendinden de büyük mükâfat verir.”¹¹⁴ Kur’an’a göre insanların başlarına gelen felaketler kendi elleriyle işledikleri günahlar ve içine düştükleri zulüm sebebiyledir. Bu husus şöyle ifade edilmiştir:

(ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ)

“İnsanların elleriyle yaptıkları yüzünden karada ve denizde bozulma meydana geldi. Neticede (Allah) yaptıklarının (kötü sonuçlarından) bir kısmını kendilerine tattıracaktır. Umulur ki (yol yakinken) dönerler.”¹¹⁵

Başka bir ayet’te bu husus şöyle anlatılmaktadır:

(وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ)

“Başınıza gelen herhangi bir musibet kendi elinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah çoğunu affeder.”¹¹⁶

¹¹⁴ Nisa4/40

¹¹⁵ Rum 30/41

¹¹⁶ Şura 42/30

Kendine zulmeden zalim insana gelince; o varlıklara karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen çevresiyle ilişkileri düzgün olmayan insandır.

İslam dininde kötülükleri adlandırmada genel olarak kullanılan zulüm kavramı, İslam öncesi dönemde, insanların kendi dışında var olan çevresiyle barışık olmayan, birbirleriyle ve diğer canlı ve cansız varlıklarla ilişkilerinde yaşadıkları olumsuz yönleri ifade için kullanılmıştır. Canlı ve cansız çevresiyle ilişkileri düzgün olmayan, kötülüğe yatkın, kötülük duygularını ön planda tutan, yaratılış bilincine aykırı davranan insan, kendine zulmeden zalim insandır.

Zulüm kavramı Kur'an'da insan'ın Allah'a karşı görevlerini ihlal etmesini insanlara ve kendi nefisine zarar veren fiilleri işlemesini ifadede kullanılmıştır.¹¹⁷

Kendine zulmeden zalim insanın, insan-âlem ilişkisindeki görüntülerini örnekleyecek olursak; cansız varlıklara karşı zalim insan görüntüsü fitrata aykırı davranarak; fiziksel/doğal şartlar el vermediği halde dere yatağına ev yapılması ve sonrasında kuvvetli yağış ve sel gelmesiyle birlikte evlerin tahrip olması, böylece bazı insanların zarar görmesine neden olması gibi.

İkinci olarak bitkilerle ilişkide kötü örnek; durup dururken yol açmak gibi mücbir sebep yokken ağacı kesmek, çevreyi kirletmek vb..

Üçüncü olarak hayvanlarla ilişkide zalim insan görüntüsüne kötü örnek; hayvana taşıyamayacağı kadar yük yüklemek, aç ve susuz bırakmak, hayvanın canını acıtarak kör bıçakla kesmesi vb..

¹¹⁷ İsmail Karagöz, *Kur'an'a Göre Zulüm Açısından Allah ve İnsan*, Çelik Yay., İstanbul 1996, s. 304, 307.

Allah âlemde hem yaratılışı hem de verdiği nimetlerin çokluğu sebebiyle en çok değeri insana vermiş olmasına rağmen Allah'a en çok isyan eden, zulüm işleyen de insandır. İnsanın çok zalim olmasında kendinden ve dışarıdan gelen etkenler rol oynar.

Kur'an'da insanın değişik varoluşsal yönleri¹¹⁸ şu şekilde vurgulanmıştır:

- İnsan zayıf yaratılmıştır;

(يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخَلَقَ الْإِنْسَانَ ضَعِيفًا)

“Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”¹¹⁹

- İnsan bozguncudur.

(وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ)

“O, dönüp gitti mi (yahut bir iş başına geçti mi) yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez.”¹²⁰

- İnsan çok aceleci ve sabırsızdır.

(أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ)

(حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ)

“Gerçekten insan, pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır.”¹²¹

¹¹⁸ Bu konuda ayrıca bkz. Albayrak, *Tefsir Usulu*, s.78.

¹¹⁹ Nisa 4/28

¹²⁰ Bakara 2/205

- İnsan cimridir.

(وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا)

“Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir.”¹²²

- İnsan ümitsiz, şımarık ve azgındır.

(أَنْ رَأَاهُ اسْتَعْنَىٰ)

“Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli görerek azar. Kuşkusuz dönüş Rabbi’nedir.”¹²³

- İnsan düşman ve mücadelecidir.

(وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا)

“Hakikaten biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misali sayıp dökmüşüzdür. Fakat tartışmaya en çok düşkün varlık insandır.”¹²⁴

- İnsan kıskanç yaratılmıştır.

(وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ

(خَيْرٌ وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

“Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh (daima)

¹²¹ Mearic 70/19

¹²² Mearic 70/21

¹²³ Alak 96/7

¹²⁴ Kehf 18/54

hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçinir ve Allah'tan korkarsanız şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”¹²⁵

- İnsan nankördür.

(وَأَتَيْكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ)

“O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok zalim, çok nankördür!”¹²⁶

- İnsan cahildir.

(إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا

(الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا)

“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.”¹²⁷

- İnsan heva ve hevesine düşkündür.

(أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ)

(غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ)

“Hevâ ve hevesini tanrı edinen ve Allah'ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi

¹²⁵ Nisa 4/128

¹²⁶ İbrahim 14/34

¹²⁷ Ahzab 33/72

gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâla ibret almayacak mısınız?"¹²⁸

- İnsan dünya hayatının cazibeliğine ve şeytanın hile ve desiselerine aldanır. Zalim insan bilgisizlik ve mala aşırı derecede arzu duyar. Bu durum onu hakikati gördüğü halde gizlemeye sevk eder.¹²⁹

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ

(كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ

“Kim Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim olabilir? Onlar (kıyamet gününde) Rablerine arz edilecekler, şahitler de: İşte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir, diyecekler. Bilin ki, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerindedir.”¹³⁰

Kur'an'da her iki insan türünün davranışları bütün yönleri ile ele alınmaktadır. Zaten Kur'an'ın'ın uslub ve içeriği bu çerçevede incelendiğinde genel ilke olarak bütün kavramları zıtları ile tanımlandığı görülecektir. Örneğin gece ile gündüz, sevap ile günah, adil ile zalim, inanan insan ile inkâr eden insan, cennet ile cehennem kavramlarının karşılığında olduğu gibi.

Bu iki insan olma halinde şu hususa özellikle dikkat edilmelidir:

Yaratılıştta bütün insanlar fitrat üzere yaratılırken, Salih amel üreten ve kendine zulmeden zalim insan olmayı her birey kendisi seçmektedir:

¹²⁸ Casiye 45/23

¹²⁹ Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, s. 114-115.

¹³⁰ Hud 11/18

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ

(وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ)

“(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”¹³¹

İnsanlığın evi olan yeryüzü, herhangi bir tabiat olayıyla ya da vahşi hayvan türlerinin saldırılarıyla bozguna uğramış değildir. Yaşanan problemler insanoğlu, kimliğini ve insani özelliklerini kaybettiği ve sorumluluk bilincini yitirmesiyle, yeryüzünde büyümüş ve yayılmıştır. Böylece içinde bulunduğumuz dünya yaşanmaz hale gelmiştir.¹³² Yeryüzünün herkesin mutluluk içinde barınacağı yer olarak kalmaya devam edebilmesi için, yerkürede yaşayan her bireyin Salih amel üreten insan sorumluluğunu ve bilincine sahip olması beklenir.

II. KUR'AN-I KERİM'DE İNSAN-ÂLEM İLİŞKİSİNİN TEMEL İLKELERİ

Kur'an-ı Kerim, insana emanet ve nimet olarak verilen âlem ve içindeki nimetlere karşı insana yetki ve sorumluluk yüklemiştir. Bu tespiti, varlık kategorilerini ayrı başlıklar altında inceleyerek farklı boyutlardan ele alarak Kur'an'ın insan-âlem ilişkisine yaklaşımını belirlemeye çalışacağız.

¹³¹ Rum 30/30

¹³² el-Bûtî, *Kur'an'da İnsan ve Medeniyet*, s.39.

Burada öncelikle insan-medeniyet ilişkisinden konuyla ilişkisi bakımından özetle söz etmek yerinde olacaktır.

Varlık kategorileriyle ilişkisini belirlemeye çalıştığımız insanın bu ilişkileri sağlıklı bir çerçevede yürütmesi, onun medeni hayat sürmesine katkı sağlayacak ve mutluluğuna vesile olacaktır.

Medeniyet; insan-âlem ve hayat arasındaki etkileşimin sonucudur. Şayet insan bu ilişkinin düzenini sağlıklı bir çerçevede tutamazsa bu durum iç ve dış dünyasında problemlere neden olabilir. Bu ihtiyaçtan dolayı Kur'an; insana örnek insan medeniyeti metotlarını çizmiş, en ince manalarıyla bütün eksiklerden/kusurlardan arınmış olarak insanın mutluluğunun gerçekleşmesi için hayatın ve âlemin elde edilmesine en yakın yolları göstermiş; insanın karşılaşılabileceği problemlerin çözümünde insan-hayat-âlem üçlüsünün, homojen yapısına dikkatleri çekmiştir.¹³³ Bu sebeple Kur'an, medeniyet kurma ve yeryüzünü imar etme görevini insana yüklemiştir. Yeryüzünü imar etme görevi, içeriği itibariyle sağlam bir insan toplumu meydana getirmeyi, kapsamlı bir insan medeniyeti kurmayı içine alır:

(هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا)

“O sizi topraktan yarattı ve yeryüzünü imar etmenizi istedi”¹³⁴ Yani sizi imarla sorumlu tuttu:

(وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ)

¹³³ el-Bûtî, *Kur'an'da İnsan ve Medeniyet*, s.17.

¹³⁴ Hud 11/61

“Biz ise istiyorduk ki, yeryüzünde ezilenlere lütufta bulunalım. Onları önderler yapalım. Onları varisler kılalım.”¹³⁵

Bu iki ayette sarıh bir şekilde yeryüzünü inşa etmekle (halife) yükümlü insana imar görevinin Allah tarafından yüklendiği belirtilmekte ve Allah’ın adaletinin gerçekleşmesi buna bağlanmaktadır:

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ

قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ

(بِى شَيْءٍ أَوْ مِنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ)

“Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hakim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm’ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vâdetti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır.”¹³⁶

Kur’an’a göre insan, âlemlerle ilişkisini düzgün bir zemine oturtamazsa bocalama içerisine girer. Bu bazen;

- a) Tabiata tapar derecede bağıllık içerisinde kendini gösterir,
- b) Bazen olayların özüne vakıf olmadığı zaman saldırganlaşır,
- c) Bazen de varlıkları düşman gibi görür.

¹³⁵ Kasas 28/5

¹³⁶ Nur24/ 55

Bu sebeple insan-âlem ilişkisi insanın fitratına/özüne uygun bir zemine oturmalıdır. İnsan kendinden olmayan varlıklar âlemi içinde yaşamaktadır. Onların etkisinden uzak kalmaz. Tabiat insanı olumlu ve olumsuz yönde etkilediği gibi inanç ve zihin yönünden de etkiler. Kur'an tabiatın incelenmesini isterken bir yandan bilginin kaynağı olduğunu bir yandan da kendi varlığını anlayıp inanmaya vasıta olacağını kastetmektedir.¹³⁷

İnsanın bu sorumlulukları yerine getirirken varlıklarla ilişkisi aktif olmak zorundadır. Yani insan kendisini hayattan soyutlayarak, kendince Allah'ın emirlerini uzak mağaralarda münzevi bir hayat sürerek sürdürmeye çalışarak, sosyal sorumluluklardan kaçarak insani sorumlulukla yeryüzünü imar etme görevini yerine getirmemiş, dolayısıyla hilafet yükümlülüğünü yapmamış olur.¹³⁸

Onun için insan bu hayatta âlemin merkezini oluşturur ve âlemin imarını tesis etmekle yükümlü varlıktır. Onun dışında kalan her şey onun varoluş amacını gerçekleştirme ve görevini yerine getirmesi hususunda kullanmak ve yararlanmak üzere kendisine verilmiş araç ve sebeplerdir.

Kur'an'da insan-âlem ilişkisine ilişkin içerikten hareketle insan ile âlem kıyaslandığında bazı ortak yönlerinin¹³⁹ olduğu görülecektir:

- a) Her ikisi de itaatkâr, kul, yaratılmıştır. Âlem afakî ayetleri insan da enfüsi ayetleri temsil eder.

¹³⁷ Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, s.133,134.

¹³⁸ el-Bûtî, *Kur'an'da İnsan ve Medeniyet*, s.26.

¹³⁹ Krş. Düzenli, *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, s.203-212.

- b) Âlem kötüleşirse insan mutlu olmaz. İnsan kötüleşirse âlem mutlu olmaz. İnsanla âlem arasında ana-evlat ilişkisi vardır.
- c) Âlem denge üzerine kurulu, hak ile yaratılmış, adaletle çalışan, Allah'ın emrine itaat eden insana emanet olarak verilmiş varlıklar bütündür.
- d) İnsan mutlu olmak için âlemin ahengine uyum göstermek, varlıkları yerli yerince kullanmak durumundadır.
- e) Sudan yaratılmışlardır:

(وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ)

“Her şeyi sudan canlı kıldık”¹⁴⁰

- f) Hepsinin rızıkını tekeffül eden Allah'tır:

(وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ)

“Hayvanlardan yük taşıyanı ve tüyünden döşek yapılanları yaratan O'dur. Allah'ın size verdiği rızıktan yeyin, şeytanın ardına düşmeyin; şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır.”¹⁴¹

g) Her ikisi de sınırlı ömür sahibidir. Kendilerine tahsis edilen zaman dilimi/ömür tamamlandığında varlıkları sona erer:

أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَإِنَّ

(كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ)

¹⁴⁰ Enbiya 21/30

¹⁴¹ En'am 6/142

“Kendi kendilerine, Allah'ın, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak hak olarak ve muayyen bir süre için yarattığını hiç düşünmediler mi? İnsanların birçoğu, Rablerine kavuşmayı gerçekten inkâr etmektedirler.”¹⁴²

(وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ)

“Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.”¹⁴³

Bu genel açıklamalardan sonra, aşağıda Kur'an'ın içeriği insan-alem ilişkisi çerçevesinde tarandığında tespit edilen genel ilkeler verilmeye çalışılacaktır.

A. VARLIKLAR/YARATILMIŞLARIN DEĞERLİ OLMASI

Yukarda zikredilen sorumluluk ilkeleri çerçevesinde insanın varlığı oluşturan cansız varlıklar, (cemâdât) bitkiler, (nebâtât) ve hayvanlar (hayvanât)'a karşı insandan beklenen yapması gereken tutum ve davranışları iki başlık altında toplamak mümkündür:

1. Yaratılış amaçlarına hizmet etmelerinin dışında da değerli varlıklar olduklarını bilmek;
2. Varlıklara güzel muamelede bulunup onlara değer vermek Kur'an kendisiyle hayatını anlamlandıran insandan bu tutumu beklediğini belirtir.¹⁴⁴

¹⁴² Rum 30/8

¹⁴³ A'raf 7/34

Diğer yandan insan olmasa âlemde var olan cansız varlıkların bir değeri yoktur. Değerli bir cansız varlık olan altın, ancak onun değerinden anlayabilecek ve onu yerinde kullanabilecek insan varsa değerlidir.

- Varlıklar değerli olduklarından Kur'an-ı Kerim'de bazı surelere isim olmuşlardır. Bu adlandırma taltif amaçlıdır. Örnek:

Cansız varlıklara: Hucurat (Odalar) Necm (Yıldız), Buruc (Burçlar), Tur (Tur dağı), Şems (Güneş), Sebe (Sebe şehri).

Bitkilere örnek: Tin (İncir);

Hayvan isimli sure örneği; Bakara, (Sığır), Neml (Karınca), Ankebut (Örümcek), Fil (Fil).

- Varlıkların değerine ilişkin bir diğer önemi Kur'an'ın ifadesi ile onların Allah'a yaklaşma vesilesi olmalarıdır. İbadetler cansız varlıklar olan mescit, seccade gibi şeyler aracılığıyla yapılır. Sadaka ve türevi ibadetler genellikle maddi değeri olan cansız varlıklarla yapılır. Hayvanlarla ibadet ise örneğin bir ibadet şekli olan kurban kesme ile gerçekleşir.

- (فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ) “Rabbin için kurban kes.”¹⁴⁵

- Kur'an-ı Kerim'de varlıkların yemin (kasem) olarak kullanılmaları da değerli varlıklar olduklarının bir başka göstergesidir. Örneğin;

- Çeşitli sure başlangıçlarında cansız varlıklar olan kalem,¹⁴⁶ güneş¹⁴⁷ ay¹⁴⁸ yıldız ve gökyüzüne,¹⁴⁹ bitki türleri olan incir ve zeytin ağaçlarına¹⁵⁰ hayvan türü ata¹⁵¹ yemin edilmektedir.

¹⁴⁴ Furkan 25/63

¹⁴⁵ Kevser 108/2

- Varlıkların bir diğere değerli yönleri de ilahi vahye muhatap olmalarıdır. Aşağıdaki ayette insanlara varlıkların taşıdıkları değer ifade edilmekte ve varlıkların bir çeşit dokunulmazlığı olduğu ve bu sebeple gerekçesiz yok edilmeleri yasaklanmaktadır.¹⁵²

وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ

الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلًّا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي

ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Rabbin bal arısına: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve rabbinin sana kolaylaştırdığı yayılım yollarına gir, diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki onda insanlar için şifa vardır. Elbette bunda düşünen kavim için büyük bir ibret vardır.”¹⁵³

¹⁴⁶ Kâlem 68/1

¹⁴⁷ Şems 91/1

¹⁴⁸ Şems 91/2

¹⁴⁹ Tarık 86/1; Buruc 85/1

¹⁵⁰ Tin 95/1

¹⁵¹ Adiyat 100/1

¹⁵² Bayrakdar, *İslam ve Ekoloji*, s.37.

¹⁵³ Nahl 16/68-69

B. BÜTÜN VARLIKLARIN HAYAT SAHİBİ OLMASI

Âlemdeki varlıkların bir diğer ortak yönü de hepsinin de hayat hakkının var olduğudur. Varlıklar doğar, yaşar ve kendilerine tahsis edilen ömrü/eceli tamamlayınca ölürlür.

أَوْ لَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَإِنَّ
(كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ)

“Kendi kendilerine Allah’ın gökleri yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak hak olarak ve muayyen bir süre için yarattığını hiç düşünmediler mi?”¹⁵⁴

قُلْ لَا أَمَلُكَ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ
(سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ)

“Her ümmet için belirlenmiş bir süre vardır; süreleri dolduğunda artık onu ne bir an erteleyebilirler ne de öne alabilirler.”¹⁵⁵ Bu ayet-i kerime’de her ne kadar insan toplumları ve medeniyetler öncelikle kastedilmiş olsa da tüm varlıkları kapsadığı anlaşılmaktadır. Varlıkların haklı bir neden olmaksızın yaşam haklarına müdahale etmek doğru bir davranış değildir. Bu çerçevede özellikle hayvanların insanlar gibi

¹⁵⁴ Rum 30/8

¹⁵⁵ Yunus 10/49

ruh sahibi canlı varlıklar olarak, kendilerine takdir edilmiş rızık ve ecelleri olduğu onlarında insan gibi his duyu ve akıl sahibi varlıklar olduğu bilinmelidir.¹⁵⁶

Bir Fare zehiri olarak kullanılan ilacın kapağında yazan şu cümle aslında anlatmak istediğimizi özetlemektedir: “Yaşamak bütün canlıların en kutsal ve doğal hakkıdır.”

- Kur'an'a göre, insan gibi âlemde var olan tüm varlıkların bir hayat süresi vardır. İlahi irade ile belirlenmiş olan Allah'tan başka kimsenin bilemediği bu süre tamamlandığında her varlık hayatını tamamlamış olacaktır:

(وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ)

“Her toplumun bir vadesi vardır. Vadeleri dolduğu vakit, onu bir an ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler.”¹⁵⁷

- Varlıkların hepsi su ile hayat sahibi kılınmıştır.

(أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ

(شَيْءٍ حَيٍّ أَفْلا يُؤْمِنُونَ)

“Her şeyi sudan canlı kıldık”¹⁵⁸

- Hayat sahibi olmakta cansız varlıklar, bitkiler, hayvanlar ve insanlar birdir.

¹⁵⁶ Dartma, *Kur'an ve Ekoloji*, s.41.

¹⁵⁷ A'raf 7/34

¹⁵⁸ Enbiya 21/30

وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا (

وَنُنَشِّقُ بِهِ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا

“Evet, biz gökten tertemiz su indirmişiz ki; onunla ölü toprağı canlandıralım yine onunla yaratmış olduğumuz nice canlıyı ve insanı sulayalım diye.”¹⁵⁹

- Varlıklar bir hikmetle yaratıldıklarından yaşam en kutsal haklarıdır. Öyle ki yeryüzüne verilen nimetlerin kaynağı bile belki de o değersiz görülen varlıklardır. Hz Peygamber bu konuya işaret ederek şöyle buyurmuştur. “Eğer süt emen çocuklar, beli bükülmüş yaşlılar, otlayan hayvanlar/canlılar olmasaydı azap üzerinize sel gibi gelirdi.”¹⁶⁰ Peygamberimiz; hayvanların hayat hakkına sebepsiz yere son verenin durumuyla ilgili olarak şöyle buyuruyor. “(Gereksiz yere) bir serçe öldüren hiç kimse yoktur ki öteki hayatta bu serçe ondan davacı olmasın. Serçe bu davasını Allah şöyle açar; Rabbim! Şu kimse beni boş yere öldürdü. O beni öldürmekle bir fayda temin etmediği gibi Senin dünyanda benim yaşamama da izin vermedi

C. BÜTÜN VARLIKLARA SAYGI, SEVGİ VE VEFA

Âlemde var olan bütün varlıklara saygı duyulmalı ve sevilmelidir. “İnsan yeryüzünde Allah’ın halifesidir. İnsanın bu fitratı(yaratılışı) ve tabiattaki yeri, emanet ve hilafet görevini yerine getirme sınavında başarılı olması içindir.

¹⁵⁹ Furkan 25/48,49

¹⁶⁰ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara tsz, VII, s.287.

Kur'an, insana bütün varlıklarla ilişkisinin halife bilinci çerçevesinde oluşması gerektiğini hatırlatır. Onun için insan hiçbir varlık hakkında onu sıradanlaştırıcı bir tutum içinde olmamalı, her varlığın evrende bir boşluğu doldurduğunu idrak etmelidir.

İnsan, Allah'ın halifesi olarak bütün varlıklarla varoluşunu paylaşmalıdır. Hayatta sadece kendisi yoktur. O, bu sonsuz evrende halife olarak üstlendiği rolün sorumluluğunu yerine getirmeli, bunu tüm varlığıyla yapmalıdır.”¹⁶¹

(أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ)

“Şimdi bizim sizi boş yere ve amaçsız yarattığımızı; dahası hesap vermek için Bize döndürülmeyeceğinizi sanıyorsunuz öyle mi”¹⁶² buyrulmaktadır.

- Sevgi, saygı ve vefanın canlı ve cansız tüm varlıklara gösterilmesi gereken bir davranış olduğunu Hz. Peygamberin Uhud Dağıyla ilgili sözünden anlıyoruz:

“Uhud (dağı) şüphesiz bizi seven, bizim de kendisini sevdiğimiz bir dağdır ve cennet bahçelerinden bir bahçenin üstündedir.”¹⁶³

Kur'an-ı Kerim'de:

- Bütün varlıklar insanın hizmetine sunulduğundan, insan onlardan yararlanır¹⁶⁴ ve bunun karşılığı olarak da bu nimetlere şükretmesi gerekir:

¹⁶¹ Serinsu, *Kur'an Nedir*, s.81.

¹⁶² Müminun 23/115

¹⁶³ Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, XVII.cilt, s.391.

(وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ)

“Eğer şükrederseniz elbette size (nimetimi) arttıracam ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.”¹⁶⁵

- Varlıkların hepsinin insanlar gibi birer topluluk olduğu, bu nedenle onlara saygı duyması gerekir:

(وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَّمٌ أَنْتَ أَلَيْكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ)

(إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ)

“Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır.”¹⁶⁶

- Varlıkları sevmek, insan fitratında var olan bir olgu olduğu ve bu sevginin diğer sevgi alanlarıyla birlikte zikredilmesi varlıkların sevgide birbirinden ayrılmadığını ifade eder:

(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ)

(الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَبِإِ)

¹⁶⁴ Bayrakdar, *İslam ve Ekoloji*, s.38.

¹⁶⁵ İbrahim 14/7

¹⁶⁶ Enam 6/38

“Nefsanî arzulara (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer Allah’ın katındadır.¹⁶⁷

- Varlıklara saygı duyulmasını gerektiren bir diğer husus ilahi vahye muhatap olmalarıdır. Kur’an’da değişik yöntemlerle yapıldığı ifade edilen vahiyden bahsedilmektedir. Değerli olduklarından dolayıdır ki; Allah onları muhatap almış ve onlara vahy etmiştir. Âlemde var olan bütün varlık kategorileri bir şekilde vahye muhataptır.

“Vahiy terminolojik olarak; Allah’ın bütün varlıklara fitratlarına uygun hareket etme yöntemini bildirme yolu ve insanlarla konuşma şeklidir. Böylece bütün varlıklar sistemde yaratılış düzenlerini algırlar ve bu düzene uygun hareket ederler, herkes kendi vazifesini yapar. Örneğin; dünyanın hiçbir yerinde hiçbir zaman süt yerine kola veya su veren bir ineğe rastlanmamıştır. Vahyin bu türünün kabul etmede bütün varlıklara zorunluluk vardır. Varlıklar vahyin gerektirdiği durumları/davranışları yerine getirmeye zorunludurlar.”¹⁶⁸

Cansız varlıklara vahiy:

فَقَضَيْنَهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا

(ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

¹⁶⁷ Al-i Imran 3/14

¹⁶⁸ Serinsu, *Kur’an Nedir*, s.100.

“Böylece, onları iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini vahyetti. Ve biz yakın sema’yı kandillerle donattık ve (bozulmaktan da)koruduk. İşte bu aziz, âlim, Allah’ın takdiridir.”¹⁶⁹ Burada vahiy Halik (Yaratıcı)’dan mahluk (yaratılmışlara) yöneliktir.

Hayvanlara vahiy:

وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلًّا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي

ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Rabbin bal arısına da şöyle vahyetti. Dağlardan ve ağaçlardan ve kuracakları köşklerden göz göz evler edin. Sonra meyvelerin hepsinden ye de rabbinin kolay kıldığı yollara koy. İçlerinden renkleri değişik bir içecek peyda olur ki onda insanlara bir şifa vardır. Herhalde tefekkür edecek bir kavim için elbet bir ayet vardır.”¹⁷⁰

- Kur’an alemdeki varlıklar üzerinde tefekkür etmeyi ve ilahi hikmet nazarıyla bakmayı ve âlemde hiçbir şeyin boş, sebepsiz yaratılmadığı gerçeğini insanın kavramasını ister. Kur’an bu yaklaşımıyla insandan yaratılana saygı duymayı keşfetmesini ister.
- Diğer yandan varlıklara sevgi beslemek ve saygı duymak Hz. Muhammed’in bir emridir:

¹⁶⁹ Fussilet 41/12

¹⁷⁰ Nahl 16/68,69

“Yerdeki acıya ki gökteki de size acısın.”

Âlemdeki varlıklara aynı zamanda vefa duygusu beslemek Kur'an'ın önerisidir:

Merhamet temeline dayalı bir dinin müntesipleri için bu kaçınılmaz bir görevdir. Vefa duygusu beslemek öncelikle hizmet ve ekonomik ömrünü tamamlamış varlıklara karşı takınacağımız olumsuz tavırlardan kaçınmaktır. Örneğin, kullanılmayan bir eşyayı kırıp, parçalayarak onunla ilişkiyi sonlandırmamak; yıllarca hizmette kullandıktan sonra hayvanları aç, susuz bırakıp ölüme terk edilmek onlara olan sevgiyi, saygıyı ve en önemlisi vefayı zedeleyici davranışlardır.

“Sahabenin biri kendisine yirmi yıl hizmet etmiş olan emektar hayvanını çok bitkin düşüp artık iş yapamaz duruma gelince onu kesmek ister. Bunu öğrenen Hz. Peygamber bir aracı ile deveyi satın alma teklifi götürür. Satın alınca da onu bir nevi emekli ederek serbest bırakır.”¹⁷¹

Hz. Peygamberin zaman zaman cumartesi günleri Küba mescidine giderek orayı ziyaret etmesi¹⁷² Medine'ye hicretinde kendisine ilk ev sahipliği yapmış olan yere, cansız varlığa bir vefa borcu olarak değerlendirilebilir.¹⁷³

¹⁷¹ El-Heysemi, *Mecmau'z-Zevâid*, Beyrut 1967, IX. cilt, s. 8.

¹⁷² Buhârî, *Tetavvu'*, 15.

¹⁷³ Bu varlıklar da aslında birer duygu sahibi yaratıklardır. Günümüzde özellikle batı toplumlarında antika eşya olarak müzayedelerde astronomik rakamlara bazı tarihsel değeri olan eşya satılıyor. Batı'nın israfa varan abartmasıyla beraber, bununla bir çeşit insan tabiatında var olan eşyaya vefa duygusunun abartılmış da olsa sergilendiğini görüyoruz.

D. BÜTÜN VARLIKLARIN NİMET VE EMANET OLMASI

Âlemdeki bulunan bütün varlıklar birer nimettir.

(وَاتِيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعَدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ)

“Ve isteyebileceğiniz her türlü şeyden (yararınıza olanları) size veren... Ve eğer Allah’ın nimetlerini saymaya kalsanız baş edemezsiniz. Şu da bir gerçek ki insanoğlu zulme pek yatkın olup nankörlüğünde hayli ısrarcıdır.”¹⁷⁴

Varlıklar nimet olduğu kadar birer emanettir. Emaneti usulüne uygun kullanmakta emanetçinin görevidir. Kur’an, alem’de insanın emrine tahsis edilmiş olan emanetleri kullanmasında dikkate alacağı ilk hususun israftan kaçınmak olduğunu bildirir:

(وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ)

“Yiyin için ama israf etmeyin; çünkü O israf edenleri sevmez.”¹⁷⁵

Çünkü bu nimetler dikkatli kullanılmazsa gelecek nesillerin/insanların hakkına tecavüz edilmiş olur. Diğer yandan Kur’an bunların nimet oldukları için şükür etmek gerektiğini bildirir.¹⁷⁶

¹⁷⁴ İbrahim 14/34

¹⁷⁵ Araf 7/31

¹⁷⁶ “Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada geçiminizi sağlayacak bir ortam hazırladık: (Bu gerçeğe rağmen) şükredenleriniz ne kadar azdır.”¹⁷⁶ Bunun anlamı; “Yeryüzünü size vatan, hayat ve ölümünüzde karargâh yaptık veya üzerinde tasarrufa güç ve kuvvet verdik. Ve onda sizin için birçok geçimlikler, yaşayacak /geçinecek, faydalanacak sebepler, vasıtalar yaratıp tahsis ettik ki yer, güç ve

E. VARLIKLARIN TESBİHİ

Varlık kategorilerinin bir diğer ortak yönü de hepsinin kendi şekilleri ve usulleri içinde Allah'ı anıyor olmalarıdır. Kur'an-ı Kerim'de bu husus şöylece bildirilmiştir:

(يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ı tesbih eder. Mülk O'nundur, hamd O'nadır. O her şeye kadirdir.”¹⁷⁷ Yine Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır:

(تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ)

(تَسْبِيحُهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا)

“Yedi gök ve yer ve onlarda yaşayan her bilinçli varlık O'nun sonsuz yüceliğini dillendirirler; daha da öte, (lisan-ı hal ile) onun ululuğunu övgüyle dile getirmeyen bir tek nesne dahi bulunmamaktadır. Ve fakat siz onarların ululayan dillerini anlamamakta (ısrarcısınız) buna rağmen O sizi cezalandırmada hiç acele etmeyendir, eşsiz bir bağışlayıcıdır.”¹⁷⁸

geçim sebepleri diğer bir deyimle vatan, iktidar, geçim bu esas nimetler ne büyük ilahi bağışlardandır. Ve bunlardan dolayı insanlar, Allah'a karşı ne kadar hukuk ve görevler ile şükür ve şükran borçludur. Böyle iken pek az şükrediyorsunuz.” Yazır, Hak Dini Kur'an Dili c.IX, s.16.

¹⁷⁷ Teğabun 64/1

¹⁷⁸ İsra 17/44

Âlemde var olan her şey, devamlı bir surette Allah'ı anar/tesbih eder. Varlıkların tesbih yöntemiyle ilgili olarak farklı görüşler vardır. Tesbihleri; kendilerine verilen görevi yapmalarını diyenler olduğu gibi, bizim anlamadığımız ama kendilerine mahsus bir dille tesbih ve zikir de buldukları da ifade edilmiştir.

Âlimler bazı Ayetlerde mazi sığıması (yüsebbihu) ile (sebbaha) bazılarında ise muzari sığıması olması tezat teşkil etmediğini ifade etmişler, aksine cansız varlıkların tesbihinin istikrarlı bir şekilde devam içinde olduğuna işaretler demişlerdir. Ayrıca anılan anlamı teyit ettiğini ve mazide tesbih etmiş olmaları, tesbihlerinin herhangi bir vakit ile sınırlı olmadığı, mazide tesbih edici oldukları gibi gelecekte de tesbih edici olmaya devam edecekleri anlamındadır demişlerdir. Aynı zamanda insanları sürekli tesbihte bulunmaya teşvik vardır.¹⁷⁹ Hz Davud'un tesbihini anlatan ayet de burada zikredilebilir:

إِضْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَادْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْاَيْدِ اِنَّهُ اَوَابٌ اِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ

(بِالْعَشِيِّ وَالْاشْرَاقِ)

“Ve güçlü kulumuz Davud'u hatırla. Çünkü o (Allah'a) dönen birisi idi. Gerçekten Biz, dağları akşamleyin ve kuşluk vakti onunla birlikte tesbih eder halde musahhar(boyun eğen) kıldık.”¹⁸⁰

Dağların tesbihiyle ilgili iki farklı görüş vardır.

¹⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V.III. Cilt, s.91.

¹⁸⁰ Sa'd 38/17,18

Fahrudin Razi'ye göre (d.543/1149- ö. 606/1210) cansız oldukları kesinlikle bilinen varlıkların Allah'ı tesbih ettiklerinin söylenilmesi imkânsızdır. Çünkü sözlü yapılan tesbih ancak Allah'ı tanıyan akıllı varlıkların yapabileceği bir şeydir. Bu nedenle canlı ve cansız, akıllı ve akılsız varlıklardan meydana gelen tesbih hadisesinin iki yorumu vardır.

Birincisi; Varlıkların kendileri O'nun yüceliğine, kudretine delalet/işaret ederler.

İkincisi Varlıklar kayıtsız şartsız O'nun celaline boyun eğer, ona kayıtsız şartsız itaat ederler. O da onlarda, istediği gibi tasarrufta bulunur şeklinde yorumlamaktadır.¹⁸¹

Varlıkların tesbihinin gerçek olduğunu kabul eden görüşe göre;

Kurtubi (ö.671/1273) ayet her şeyin genel olarak O'nu tesbih ettiğini bildirmektedir. Bu nedenle tesbih, "gerçek anlamda bir tesbihtir ve genel olarak her şey insanların işitemeyeceği ve kavrayamayacağı bir şekilde tesbih etmektedir. Kur'an-ı Kerim'in zahirinin ve hadislerden gelen rivayetlerden anlaşılan her bir şeyin tesbih ettiğini açıkça ifade etmektedir. Bunun gerçek tesbih ettiğini kabul etmek en uygun olanıdır. Tesbihten kasıt Allah'ın varlığına delalet olsaydı bu anlaşılır bir durumdu. Ayet-i Kerime ise onların tesbihlerinin anlaşılmadığını ifade etmektedir. Ayette (hiçbir şey yoktur) ifadesi de canlı cansız her şeyi kapsar."¹⁸²

İbn-i Abbas (r.a)'dan gelen bir rivayette Hz. Peygamber iki kabrin yanından geçtiği bir sırada şöyle buyurmuştur. Şüphesiz bunlar azap görmektedirler. Ancak büyük bir günahtan dolayı azap görmüyorlar. Bunlardan biri laf alıp götürüyordu.

¹⁸¹ er-Razi, *Tefsir-i Kebir*, XXI. cilt, s.275-278.

¹⁸² el-Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, s.406-408.

Diğeri ise idrar sıçrantısına karşı korunmazdı. Bunun üzerine Hz. Peygamber yaş bir hurma fidanı getirilmesini istedi. Onu ikiye böldü. Sonra birisinin üzerine bir bölümünü diğerinin üzerine de bir bölümünü dikti ve arkasından şöyle buyurdu; “Belki bunlar yaş kaldıkça azaplarının hafifletileceğini ümit ederim.”¹⁸³

Ebu Hureyre anlatıyor: Hz Peygamber buyurmuştur ki: “Müezzin, sesinin gittiği yer boyunca mağfiret olunur. Yaş ve kuru her şey onun lehinde şahadet eder, namaza katılan kimseye yirmi beş kat namaz yazılır ve iki namaz arasındaki günahları affedilir.”¹⁸⁴

Enes b. Malik’ten şöyle dediği nakledilmektedir; her sabah ve akşam yeryüzünün bölgeleri birbirine şöyle seslenirler: Komşu hiç bugün yanından Allah için namaz kılan yahut üzerinde Allah’ı anan bir kimse geçti mi? Bunların kimisi hayır kimisi evet der. Evet dedi mi, o bu sebepten dolayı kendisinin ötekinden daha üstün olduğunu kabul eder. Rasûlullah da şöyle buyurmuştur: Cin olsun, insan olsun, ağaç olsun, taş olsun, ev /barınak olsun, her ne olursa olsun müezzinin sesini işitti mi? Mutlaka kıyamet gününde onun lehine şahitlik edecektir.¹⁸⁵

Abdullah b. Mesud r.a dan şöyle dediği rivayet edilmiştir. Biz Rasulullah (s.a.v) ile birlikte yemek yedik ve aynı zamanda onun tesbihini de duyardık.¹⁸⁶ Böyle bir husus bir tek cansız hakkında sabit olduğuna göre bütün cansızlar hakkında da mümkündür. Ve bu açıdan imkânsız olmasını gerektirecek bir durum da yoktur.

¹⁸³ Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, XV. cilt, s.305, 306.

¹⁸⁴ Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, VIII. cilt, s.331, 332.

¹⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, III, 6; Buhari, Ezan, 5; İbn Mace, Ezan, 5.

¹⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, I, 460; Buhari, Menakıb, 22.

Bu nedenle buna delil teşkil eden haberler dolayısıyla her şeyin Allah'ı tesbih ettiğidir.

Kültürümüzde yer alan bir kıssayı da burada nakletmek isteriz. “Sümbül efendinin kendi yerine dergâha halife tayin edeceği süreçte müritlerini etrafına toplayarak dergâhı en güzel şekilde süsleyeni onu yerine halife yapacağını belirtir. Bunun üzerine müritler çeşit çeşit çiçekleri toplayarak dergâhı süslerler. Müritlerin hepsi değişik güzellikte çiçeklerle dönerken, müritlerden biri olan Merkez efendi kuru bir çiçekle dönerek bir köşeyi de o süsler. Durumu gören Sümbül Efendi sebebini sorar. Herkes yemyeşil çiçek getirirken sen neden kuru çiçek dalı getirdin der. Merkez Efendi ise şöyle cevap verir: “Efendim ibadet halinde olan çiçekleri ibadetlerinden alıkoymak istemedim.”¹⁸⁷

Âlemdeki tüm canlı ve cansız varlıklar Rabbimizi sürekli bizim anlayamayacağımız kendilerine mahsus bir şekilde tesbih ederler:

(يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ)

“Göklerde ve yerde olanların hepsi, mülkün sahibi, eksiklikten münezzehtir, azîz ve hakîm olan Allah'ı tesbih eder.”¹⁸⁸

¹⁸⁷ Bayraktar, *İslam ve Ekoloji*, s. 97; Dartma, *Kuran ve Ekoloji*, s.54.

¹⁸⁸ Cuma 62/1

F. VARLIKLARIN ARALARINDA HAYATIN SÜRMEİNİ SAĞLAYAN BİR BAĞIN VARLIĞI

Varlıkların ortak yönlerinden biri de aralarında hayatın sürmesini sağlayan bir bağın varlığıdır. Varlıklar hayatlarını sürdürme hususunda birbirine muhtaçtır, birbirlerini tamamlarlar, biri olmadan diğeri varlığını sürdüremez, sürdürse de bir anlamı olmaz. Onlar tesbih taneleri gibi birbirlerini tamamlarlar.

Âlemde varlıklar arasında küçük böcekten büyük balınaya kadar, küçük yosun parçasından muhteşem çınar ağacına kadar her şeyin bir mükemmeliyet içinde ve aynı önemi taşıdığı bir ilişkiler ağı vardır.¹⁸⁹ Bu ağ sayesinde yeryüzünde hayat normal akışını idame ettirmektedir.

- Bu bağ bazen zorunlu halleri içerir. Örneğin bitki, rüzgârlarla döllenir, su ile hayat bulur:

وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ

(يُعْشَى الْيَلِّ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arş’a kurulan, güneşi ve ayı buyruğu altına alandır. Bunların hepsi belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. O, her işi (hakkıyla) düzenler, yürütür, Ayetleri ayrı ayrı açıklar ki Rabbinize kavuşacağımıza kesin olarak inanınız.”¹⁹⁰

¹⁸⁹ Cüceloğlu, *İçimizdeki Biz*, s.49.

¹⁹⁰ Ra’d 13/3

Bu ayet'in yorumunda bitkilerdeki dölleme olayının haber verildiği belirtilmektedir.¹⁹¹ Birer cansız varlık olan rüzgâr ve su olmasa bitki varlığını sürdüremez. Bitki olmasa yeryüzünü inşa etmekle yükümlü olan ve yeryüzünü kendisine emanet edilmiş olan insan ve hayvanlar gıdalarını temin edemezler, böylelikle yaşamlarını sürdürmeleri zorlaşır, hatta imkânsız hale gelirdi. İnsanların pek çok ihtiyacına cevap veren hayvanlar olmasaydı insanlık büyük sıkıntılara düşerdi.

- Bazen bu bağı yokluğu hayatı anlamsızlaştırır. Örneğin bir cansız varlık olan altın, yeryüzünde onu kullanacak olan, maddi değerini verecek insan olmasaydı, hiçbir değeri olmazdı. Dolayısıyla varlıkların hepsi birbirini tamamlar, hepsi birbirine muhtaçtır, hayat varlıkların aralarında ilahi bir disiplinle vaz edilmiş olan ahengin sürdürülmesiyle anlam kazanır. Aksi halde hayat, dayanılması güç anlamsız bir zaman dilimidir:

Varlıkların aralarında hayatın devamına ilişkin birbiriyle olan bağı arı-bal bitki bağı çerçevesinde şu ayet özellikle mütalaa edilmelidir:

وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ

الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي

ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

¹⁹¹ Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali, TDV Yay. Ankara 1993, s.248.

“Rabbin bal arısına: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir, diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki onda insanlar için şifa vardır. Elbette bunda düşünen kavim için büyük bir ibret vardır.”¹⁹²

(وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ)

“Yine aşılایıcı rüzgârları Biz sevk etmişiz; bunun sonucunda gökten suyu indirmiş ve onunla sizi suya kandırmışiz; yoksa onun kaynağına hükmeden siz değilsiniz.”¹⁹³

Varlık kategorilerinin sevinç ve üzüntülerinin birlikte olduğuna ilişkin şu rivayette anlamlıdır:

Ebu Katade'den rivayet edildiğine göre Rasulullah (sav)'in yanından bir cenaze geçirdiler. Rahata erdi, rahat ettirdi; buyurdu. Ey Allah'ın Resulü rahata erme ve rahat ettirme nedir? Dediler

Mümin bir kul (öldüğünde) dünya yorgunluğundan rahata erer. Kötü bir kul (öldüğünde) ise; diğer kullar, memleketler, ağaçlar ve hayvanlar rahata erer buyurdu.¹⁹⁴

¹⁹² Nahl 16/68-69

¹⁹³ Hicr 15/22

¹⁹⁴ Buhari, Rikak, 42; Müslim, Cenaiz, 61.

Arılar bitki ve sebzelerde aşılama yoluyla ürün oluşumuna katkı sağlarlar. Rüzgâr da bitkilerde aşılama yapar. İnsan yaşamı için su, hava, bitki ve hayvansal ürünlere muhtaçtır. Otomobil sürücüsünün benzine muhtaç olduğu gibi varlıkların hepsi diğerine muhtaçtır.

İnsanlar; temel besinleri olan meyve sebze ve hayvansal gıdalarla yaşamlarını sürdürür.

III. İNSANIN CANSIZ VARLIKLARLA (CEMÂDÂT) İLİŞKİSİ

Kur'an'a göre cansız varlıklar insana hizmet amacıyla yaratılmış nimetlerdir:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلُكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى

الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَّحِيمٌ

“Görmedin mi, Allah, yerdeki eşyayı ve emri uyarınca denizde yüzen gemileri sizin hizmetinize verdi. Göğü de, kendi izni olmadıkça yer üzerine düşmekten korur. Çünkü Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.”¹⁹⁵

İnsanın hayatını sürdürmesinde diğer varlık kategorilerinde olduğu gibi cansız varlıkların büyük önemi vardır. Hayat onlarla mümkündür. Aşağıda Kur'an'a göre insanın cansız varlıklarla (cemâdât) ilişkisini ele alacağız.

¹⁹⁵ Hac 22/65

A. İNSAN- CEMÂDÂT İLİŞKİSİ

Cansız varlıklar deyince âlemde yaratılan tüm cansız varlıklar kastedilmiş olsa bile genel olarak çevremizde görünen somut varlıkları insani duyarlılık bağlamında ele alacağız. Yeryüzünde Allah'ın emanetçisi olan ve yeryüzünü inşa etmekle görevli olduğu bildirilen insanın cansız varlıklarla ilişkisi önemlidir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ

(الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi”¹⁹⁶ halife olarak yaratılmış insanın, aynı zamanda bozgunculuk yapmaya elverişli olduğu meleklerin Allah'a sorusuyla anlaşılmaktadır. Bir başka ayette ise genel olarak insan neslinden öte mümin kullara bir görev ve sorumluluk olarak, yeryüzünün yönetimini üstlenecekleri ifade ediliyor. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır:

(وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ)

“Biz ise, o yerde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve onları (mukaddes topraklara) vâris kılmak istiyorduk”¹⁹⁷ yeryüzünün yönetimini

¹⁹⁶ Bakara 2/30

¹⁹⁷ Kasas 28/5

üstlenecekleri ifade edilmektedir. Yine Kur'an, insanoğlunun cansız varlıklarla ilk ilgisinin olarak isimlerini öğretildiğini bildirmektedir:

(وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ)

“Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklerle arzedip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.”¹⁹⁸

İnsan hayatı ancak bir anlam içerdiği zaman değerlidir. Kur'an'ın iniş gayesi de insanın anlam arayışına yardımcı olmaktır.¹⁹⁹ İnsanın kendi dışındaki varlıklarla ilişkileri de anlamlı olmak zorundadır. Bu bağlamda nesnelere insan için taşıdığı değer o nesneyle ilişkisinin önemini belirler.²⁰⁰ Örneğin görünüşte her ikisi de birer demir parçası olan altın madeni ile teneke arasındaki fark insanın algılamasına göre değişmektedir. Birincisinin hayli yüksek olan maddi değeri yanında, diğerinin kıymeti sınırlıdır. Bu nedenle insan, cansız varlıklara ancak yararı kadar değer vermektedir. Aslında bu yanlıdır. Çünkü her varlık nimettir.

Kur'an-ı Kerim'de cansız varlıkların kıyamet günü konuşmaya başlayacakları ve her konuda şahitlik edecekleri belirtilmiş olması bu bakımdan anlamlıdır:

“O gün yeryüzü haberlerini anlatır. Çünkü Rabbin ona öyle emir vermiştir.”²⁰¹ Bu ayetin çağrışımı, insanın cansız varlıklarla ilişkisinde varlıklara bambaşka bir gözle bakmasını sağlamalı, onların sıradan varlıklar olmadığını idrake çalışmalı ve ilişkilerini de bu çerçevede sürdürmelidir.²⁰²

¹⁹⁸ Bakara 2/31

¹⁹⁹ Serinsu, *Kur'an Nedir*, s.33.

²⁰⁰ Serinsu, *a.g.e.*, s.18

²⁰¹ Zelzele 99/4-5

²⁰² Mevlüt Güngör, “Kuran'dan Çevreye Bakış” *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*, İstanbul 2008.

B. İNSAN-CEMÂDÂT-ÇEVRE İLİŞKİSİ

İnsan neslinin yaşamı açısından geleceğini tehdit eden çevresel sorunlar, sadece hatayı yapanın sonuca katlanacağı sonuçlar doğuran değil, insanlık âleminin sonucuna ortalığa katlanacakları ortak problemdir. Bu hataların temelinde, insana emanet olarak verilen bir tür cansız varlık olan çevrenin sorumsuzlukla kötü kullanım ve emanete aykırı davranmak yatmaktadır.

İslami literatürde tüm varlık âleminin uyum ve düzenini ifade eden kapsamlı bir terim olarak kullanılan “hak” anlayışının yerine batıda, onun ifadesini tam olarak anlatamayan modern bir terim olarak ekoloji kelimesi kullanılmaktadır.²⁰³ Dolayısıyla varlıklarla ve elbette çevre ile ilişkide sadece ekolojik yön değil, aynı zamanda hak kavramı da ilişkilerin sürdürülmesi için göz önünde bulundurulması gereken kavramlardır.

Günümüzde çevresel sorunlar sadece bir milletin değil tüm insanlığın ortak problemi haline gelmiş durumdadır. Öte yandan ilk bakışta yerel imiş gibi görünen çevre sorunlarından birçoğu bölgesel, hatta küresel sonuçlar doğurmaktadır.

Kur'an bu konuda insana emanet bilinciyle hareket etmesini önerir ve israftan kaçma konusunda uyarıda bulunur. İnsanın çevreyle olumsuz ilişkilerinde ve kendi eliyle işledikleri yüzünden doğacak problemlerden doğan sonuçları bizzat insanın kendisinin yaşayacağını belirtmektedir.

²⁰³ Krş. Kerim Aytekin, *İslam'ın Bakışıyla Ekoloji Çevre Sorunları ve Kent Hayatı*, Gülhane Yay. İstanbul 2008, s.11.

Hız. Peygamberin “Yarın kıyamet kopacağını bilsen, elindeki hurma dalını dik”²⁰⁴ öğüdü önemli bir yol gösterici ilkedir.

Bugün yeryüzünde çevreye sahip çıkmanın yalnızca kaynak sorunundan ibaret olmadığını türlü örnekleriyle görüyoruz. Pek çok tarihsel ve doğal çevre değerini korumanın özel gayret sarf etmeyi gerektirmediği halde, tersine özel gayret sarf edilerek, kaynak harcayarak pek çok değerimizin yitirilmesine yol açıldığına şahit oluyoruz.²⁰⁵

Çevre temizliği Müslümanların en fazla önem vermesi gereken konudur.

IV. İNSANIN BİTKİLERLE (NEBÂTÂT) İLİŞKİSİ

Alemde her şey emrine yaratılmış olan insanın varlıklarla ilişkisinde ele alınması gereken bir başka hususta insanın bitkilerle ilişkisidir. İnsanın hayatını sürdürmesinde önemli rol üstlenen bitkilerle ilişkisi, insan için vazgeçilmez bir zorunluluktur. Aşağıdaki başlıklarda insan-bitki ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair bazı hususlara temas edilecektir.

A. İNSAN –BİTKİ İLİŞKİSİ

İnsan-bitki arasında sıkı bir ilişki ve iletişim vardır. İnsan bitki olmadan yaşayamaz. Bitkiler insan için besin ve şifa kaynağıdır. Bitkilerden hem insan yararlanır, hem de hayvanlar yararlanır. Hatta öyle ki bitkiler dahi birbirlerinden yararlanırlar; bitki toprağa düşüyor gübre oluyor, havayı azotluyor. Ekolojik

²⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, III, 183.

²⁰⁵ Ruşen Keleş; *İnsan, Çevre, Toplum*, İmge Kitabevi, Ankara 1992, s.64.

dengeinin devamında bir bitki, diğer bitkinin yardımcıdır. Dolayısıyla bitkinin hem geçmişte, hem günümüzde, hem de gelecekte önemi vardır.

Ahiret hayatında müminlere lgat anlamı bahçe demek olan cennetin verilecek olması dikkat çekicidir. Beşerin akıl ve hayaline bile gelemeyecek kadar güzel bir yer olan cennetin, bir bahçe olarak tasvir edilmesi, insanı dünyada iken cennet nimetini tatmaya teşvik olmaktadır.²⁰⁶ Bu çerçevede bitkinin sadece dünyada değil ahiretteki önemine de işaret edilmektedir.

Hayvanlar gibi çiçeklerinde canlı tepki veren varlıklar olduğuna dair yapılan bir araştırmada, çiçekler elektronik cihazlara bağlanarak tepkileri ölçülmüş neticede bitkilerin dalını kırıp, yaprağını ve çiçeğini kopararak çiçeğe zarar veren kişiler, daha sonra çiçeğe yaklaştıklarında çiçeklerden farklı sinyal/semboller çıktığı tespit edilmiştir.²⁰⁷

Bitkilerin vefasına ilişkin Hz Enes'den rivayet olunan şu hadis-i şerif-i örnek olarak gösterebiliriz: Rasûlullah bir hurma kütüğüne (dayanarak) hutbe verirdi. Minber yapılıncaya (hutbelerde kütüğü bırakıp) minbere ıktı. Bunun zerine kütük, (bu ayrılık sebebiyle ağlayıp) inledi. Hz. Peygamber yanına gelip kucaklayıp teselli etti, kütük sustu. Hz.Peygamber şöyle dedi: "Eğer onu kucaklamasaydım kıyamet gününe kadar inleyecekti."²⁰⁸

²⁰⁶ İbrahim Canan, *İslam'da evre Sağlığı*, Cihan Yay., tsz. s. 24.

²⁰⁷ Dartma, *Kur'an ve Ekoloji*, s.55.

²⁰⁸ Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve şerhi*, XVII. cilt, s.104.

Kur'an'a göre insan her eyleminden sorumlu olduğundan, bitkiyle muamelesinden de sorumludur. Böylece insan-bitki ile ilişkisiyle ahiretini de inşa etmiş olmaktadır.

Diğer yandan bitki-bitki ilişkisi de önemli olup bitkilerin kendi aralarında birbirini tamamlayıcı rolleri ve ekolojik dengeye, verimliliğe katkıları bilinmektedir. Kur'an açısından bakıldığında bitkiler de insana emanet olarak verilen varlıkların içindedir. Hz. Peygamberin “Bir Müslüman ağaç diker de bunun meyvesinden insan, ehli veya vahşi hayvan veya kuş yiyecek olsa, yenen şey onun için bir sadaka hükmüne geçer. Her kim ne eksiltirse bu kendisi için (kıyamete kadar) sadaka olur”²⁰⁹ ifadesi onlarla uğraşp hizmet etmenin ve ağaç dikmenin insanın ölümünden sonrada etkisini sürdürecektir bir ibadet olan sadaka-i cariye hükmünde olduğunu bildirmektedir. Yine başka bir hadisi şerifte “Elinizde bir ağaç filizi varsa, kıyamet kopmaya başlasa bile onu eğer dikecek kadar zamanınız varsa mutlaka dikin”²¹⁰ buyrulması bu çabanın sürekli olmasına dikkat çekmektedir. Atalarımız da bu konuda belki biraz ikazcı yaklaşımla abartılı bir ifade de bulunarak “Yaş kesen baş keser” demişlerdir. Burada ağaç daha yetişmemiş fidanken kesmenin ne kadar büyük bir vahşet olduğu, insanın başını kesmekle eşdeğer olduğu vurgulanmak istenmiştir.

²¹¹ Aynı zamanda bitkilere karşı kendini kontrol altında tutamayan insanın aynı davranış biçimini insanlara karşı da tekrarlama endişesi taşınmıştır. Çünkü insan içgüdüsel olarak hep daha ileriye giderek tatmin olma yolunu arayacaktır.

²⁰⁹ Müslim, Müsakat 7,8.

²¹⁰ Buhari, *el-Edebü'l Müfred*, Kahire 1379.

²¹¹ Aydın Su, *Atasözleri Sözlüğü*, Yuva Yay., 14.baskı, İstanbul tsz., s.210.

²¹²Bitkilerle ilişki insan için aynı zamanda bir ibadet aracıdır. Örneğin ağaç sulamak, ağacın bakımını üstlenmek gibi işler.

Allah, bitkileri insanlara ve hayvanlara rızık olarak vermiştir.

Bu durum insan ile bitki arasında çok sıkı bir bağ oluşturmaktadır. İnsanoğlu en önemli besin kaynağı olarak bitkisel ürünlerle beslenerek yaşamını idame ettirmiş ve bu gün de sürdürmektedir. Öyle ki, günümüzde kimyasal/katkı maddelerinin artması ve endüstriyel besinin artmasıyla sağlık açısından da ayrı bir önemi olduğu sağlık ve beslenme uzmanlarınca da ifade edilmektedir.

Dünya hayatında çok önemli yer tutan bitkilerle iç içe süren hayat, ahiret hayatında da büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle Kur'an, cenneti tarif ederken ve nimetlerini överken oradaki bir çeşit bitki türü olan cennet meyveleriyle tavsif etmektedir:

(فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ)

“ İkisinde de her türlü meyveler hurma ve nar var.”²¹³

(وَكَوَاعِبُ أَثْرَابًا وَكَأْسًا دِهَاقًا إِنَّ لِّلْمُتَّقِينَ مَفَازًا حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا)

“Şüphesiz muttakiler için kurtuluşa erme zamanı ve orada bahçeler, üzüm bağları, göğüsleri tomurcuk gibi kabarmış yaşıt kızlar, içki dolu kâseler vardır. Bu çerçevede şu hadis de zikredilmelidir. Enes b.Malik den rivayet edildiğine göre Rasûlullah

²¹² Ali Murat Daryal, *Kurban Kesmenin Psikolojik ve Metafizik Temelleri*, MÜİF Vakfı Yay., İstanbul 2009, 3.baskı s.393.

²¹³ Rahman 55/68

şöyle buyurdu: Bir Müslüman ağaç diker veya ekin eker de, ondan bir kuş, insan veya hayvan yerse, bu o Müslüman için sadaka olur.²¹⁴

B. BİTKİ- HAYVAN İLİŞKİSİ

Kur'an'a göre varlık kategorileri olarak bitkilerle hayvanlar arasında sıkı bir bağ vardır:

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعَبَبًا

(وَقَضَبًا وَزَيْتُونًا وَنَحْلًا وَحَدَائِقَ غُلْبًا وَفَاكِهَةً وَأَبًّا مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ)

“ İnsan, bir de yediğine bakıversin. Şüphe yok ki: Bir suyu bir dökmekle döküverdik. Sonra yeri bir yarmakla yarıverdük. Artık onda dâneler bitirdük.

Ve yaş üzüm ve yaş yonca -yetiştirdük-. Ve zeytinlikler ve hurmalıklar..

Ve ağaçları birbirine girmiş büyük bahçeler. Ve meyveler ve mer'alar -vücuda getirdük-. Sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için.”²¹⁵

Bitkiler, hayvanların besin kaynağı olduğu kadar, çimlerin üzerinde gezinerek barınak olarak da istifade ettikleri bir nimettir. Varlık âlemi, içinde insan-hayvan-bitki ve cansız varlıklar birbirinin tamamlayıcısı, ilahi orkestranın ahenkli bir parçasıdır.

C. İNSAN-BİTKİ-ÇEVRE İLİŞKİSİ

İnsan-bitki-çevre ilişkisi de konumuzla ilgili olması bakımından ele almamız gereken bir konudur. Varlıklar arası ilişki burada da kendini göstermektedir. İnsan-

²¹⁴ Buhari, Hars ve Müzaraa, 1; Müslim, Müsakat 12.

²¹⁵ Abese 80/24-32

bitki-çevre ilişkisi hayatın devamını sağlayan bir uyum içinde olmak durumundadır. Bitkiler gerek estetik, gerekse ihtiyaç bakımından çevreyle birbirinden bağımsız olarak düşünölemeyecek varlıklardır. Bitkiler varlıklarını çevresel şartlara bağılı olarak sürdürürler. Örneğın bir bitki yalnız başına yaşayamaz; mutlaka kendi cinsinden bir ağaç tarafından döllenmek zorundadır. Kur'an'da bitkilerin birbirlerini aşılamları için rüzgar gönderildiğı ifade etmektedir:

(وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ)

Biz, rüzgârları aşılایıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirdik de onunla su ihtiyacınızı karşıladık. (Biz bunları yapmasaydık) siz onu (yeterli) suyu depolayamazdınız.²¹⁶

Burada üzerinde durmamız gereken bir nokta da bitki ile uğraşan insan olan çiftçidir. Bu başlık altında Yusuf Has Hacib'in şu ifadeleri konumuz ve bu başlığın içeriğini en güzel şekilde anlatmaktadır: “Çiftçi alın teri, elinin emeğiyle gayret gösteren insandır. Ekin ve bitki türleriyle uğraşarak geçimini sürdürür ve insanların gıda devamlılığı açısından en önemli sorumluluğı üstlenirler. “Bunlarla iyi ilişkiler kur ve boğaz endişesi duymadan yaşa. Yemek ve içmek kaynağı bunlardır. Bütün canlılar acıkan ve doyanlar çiftçilerin eline muhtaçtır. Boğazının ihtiyacını gidermek için çiftçiler gerekli olacaktır. Eğer doğru yoldan ilerlemek istersen önce yediğinin helal olup olmadığına dikkat et. Çiftçilerin elleri geniş olur. Allah'ın verdiğini cömertçe harcarlar. Her yaratık onlardan nasibini alır. Yürüyenler yiyeceklerini,

²¹⁶ Hicr, 15/22

uçanlar da yemlerini bulur. Sen de bunlar arasına katıl, iyi ilişkiler kur. Onlara güzel sözler söyle. Güler yüz göster.”²¹⁷

V. İNSANIN HAYVANLARLA (HAYVANÂT) İLİŞKİSİ

Âlemde her şey emrine yaratılmış olan insanın varlıklarla ilişkisinde ele alınması gereken bir başka alan insanın hayvanlarla ilişkisidir. İnsanın hayatını idame ettirmesinde önemli rolü üstlenen, kendisi gibi can sahibi varlık olan hayvanlarla ilişkisi, insan için vazgeçilmez bir zorunluluktur. Şimdi insan-hayvan ilişkisinin Kur’an’da nasıl anlatıldığına dair bazı hususlara temas edilecektir.

A. İNSAN-HAYVAN İLİŞKİSİ

Kur’an’a göre alemde insanın emrine verilen bir diğer varlık kategorisi de hayvanlardır. İnsanlarla hayvanların karşılıklı iletişimi insanlık tarihi kadar eskidir. Gördüğü rüya üzerine Hz İbrahim’in oğlu İsmail’i kurban kesme teşebbüsü²¹⁸ Allah tarafından bir koç gönderilerek durdurulmuştur.²¹⁹

Hadislerde Hz. Peygamber tarafından insana hizmet için verilen hayvanlara iyi muamelede bulunulması, hayvanlara aşırı yük yüklenmemesi, gıdalarına özen gösterilmesi, temizlik ve bakımlarının yapılması, yaratılışlarına uygun şekilde

²¹⁷ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, TDV Yay., Ankara 2008, s.182.

²¹⁸ Bkz. Hz İbrahim’in, oğlu İsmail’i kurban kesme teşebbüsünün Kur’an-ı Kerim’de anlatılan kıssası Saffât 37/102

²¹⁹ Daryal, *Kurban Kesmenin Psikolojik ve Metafizik Temelleri*, s.441.

kullanılması, neslinin korunması, hakaret edilmemesi ve işkence yapılmaması emredilmiştir.²²⁰

Kur'an'a göre insan-hayvan ilişkilerinde iyi muamelede bulunmak zorunlu bir görev olduğu görülmektedir. Çünkü insanın varlık kategorileriyle ilişkilerinin dünyevi, ahlakî ve uhrevî boyutu vardır ve insanın hayvanlara karşı iyi muamelesinde sevap kazanacağı, gibi kötü muamelesinde ise günah kazanacağı bildirilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber bir adamın susuzluktan ölmek üzere olan bir köpeğe su vermesiyle affedildiğini bildirmesi üzerine sahabilerin “Yâ Resûlallah, hayvanlar sebebiyle de mi ecir kazanabiliriz? ” diye sorması üzerine “Her canlıda sevap kazanma imkanı vardır”²²¹ demiş; aynı şekilde bir kadının bir kediyi hapsederek açlıktan ölmesine sebep olduğu/kötü muamelede bulunduğu için cehenneme gireceğini belirtmiştir.²²² Bir başka hadiste hayvana saygı gösterilmesi ve işkence edilmemesi şu şekilde ifade edilmiştir:

Ebu Hureyre'den rivayet olduğuna göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Hayvanlarınızın sırtını minberler (oturma yeri) yerine koymayın. Şurası muhakkak ki, tek başınıza güçlükte gidebileceğiniz bir yere sizi götürmeleri için Allah onları sizlerin hizmetine verdi, yeryüzünü de sizin (durma yeriniz) kıldı, öyle ise ihtiyaçlarınızı (duran hayvanın sırtında değil) arz üzerinde görün.”²²³

İnsanın pek çok hizmetinde bulunan hayvanla ilişkisi çok yönlü olarak ele alınabilir. Şimdi bu ilişkilerden bazılarını maddeler halinde sıralamaya çalışacağız.

²²⁰ Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, VII. cilt, s.281-288.

²²¹ Buhârî, *Musâkât*, 10; Müslim, *Selâm*, 153.

²²² Buhârî, *Musâkât*, 10; Müslim, *Selâm*, 151.

²²³ Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, VII. cilt, s.273.

1. Eğitimlik Rolü Üstlenmesi: Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre Hz. Âdem'in bir çocuğunun diğerini öldürdüğü sırada defin için çabalarken bir karga; öldürdüğü bir kargayı toprağa gömerek insana eğitimlik rolü üstlenmiştir.

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُؤَارِي سَوْأَةَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَى أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ

(مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُؤَارِي سَوْأَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ

“Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. (Katil kardeş) «Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar da olamadım mı ki, kardeşimin cesedini gömeyim» dedi ve ettiğine yananlardan oldu.»²²⁴

2. Hayvanlar zaman bildirme aracıdır: Örneğin horozun ötüşünden sabah olduğu anlaşıldığı gibi, ububuk kuşu çıktığı zaman baharın geldiği anlaşılmaktadır.
3. Felsefi /inanç ikna ve eğitim aracı: Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre Hz İbrahim mutmain kılınmasını istediğinde Allah onun bu isteğini keseceği ve dört ayrı dağa koyacağı kuşlar vasıtasıyla yerine getirmiştir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أُولِمُ تَأْمِنُ قَالَ بَلَىٰ وَلَكِنَّ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ

فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا

(وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain

²²⁴ Maide 5/31

olması için (görmek istedim), dedi. Bunun üzerine Allah: Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azîzdir, hakîmdir, buyurdu.”²²⁵

4. Hayvanlar insanlar için besin kaynağıdır: Kur’an-ı Kerim’de pek çok ayette hayvanların insanların besin kaynağı olduğu, etinden sütünden ve pek çok yönden yararlandığı belirtilmiştir.

(وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبْنَا خَالِصًا سَائِعًا لِلشَّارِبِينَ)

“Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır. Zira size, onların karınlarındaki fişkı ile kan arasından (gelen), içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir süt içiriyoruz.”²²⁶

İnsanoğlunun emrine verilmiş/musahhar kılınmış olan hayvanların bir hizmeti de etinden yemenin helal olmasıdır;

ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظِمِ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَأُحِلَّتْ لَكُمْ الْأَنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا

(الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ)

“Durum böyle. Her kim, Allah'ın emir ve yasaklarına saygı gösterirse, bu, Rabbinin katında kendisi için daha hayırlıdır. (Haram olduğu) size okunanların dışında kalan

²²⁵ Bakara 2/260

²²⁶ Nahl 16/66

hayvanlar size helâl kılındı. O halde, pislikten, putlardan sakının; yalan sözden sakının.”²²⁷

5. Hayvanlar insanların yol arkadaşı olmuşlardır: Kur’an-ı Kerim’de övülen mağara sakinlerinin arkadaşlarından birisinin köpek olduğu anlatılmıştır.

وَتَحْسَبُهُمْ آيْقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ

(لَوْ أَطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمَلِئْتَ مِنْهُمْ رُغْبًا

“Kendileri uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çevirirdik. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi. Eğer onların durumlarına muttali olsa idin dönüp onlardan kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı.”²²⁸

6. Bazı hayvanlar aile efradından sayılır:

Bu konuda Hz. Peygamber’in evindeki hayvanlardan biri de evin bir unsuru olarak nitelediği kedidir. Abdest almak için hazırlandığı sırada kedinin abdest suyundan içmekte olduğunu görünce, suyunu içinceye kadar bekler, daha sonra abdestini alır. Orada bulunanlardan biri: Ya Rasulallah! Su necis olmadı mı? diye sorunca “Hayır kedi aile efradından biridir. Hiçbir şeyi kirletmez.” demiştir.²²⁹

7. Hayvanlar insanlar için ibret vesilesidir:

²²⁷ Hac 22/30

²²⁸ Kehf 18/18

²²⁹ Canan, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, VII. cilt, s.289.

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ

“Hayvanlarda sizin için elbette ibretler vardır. Onların karınlarındakinden (sütlerinden) size içiririz. Onlarda sizin için birçok faydalar daha vardır; etlerinden de yersiniz.”²³⁰

8. Hayvanlar insanları koruma görevi üstlenir: İnsanoğlu hayvanı hayatta avlanma, bekçilik ve koruma amaçlı kullanmıştır. Kur’an’da ise mağara sakinleri (Eshab-ı Kehf)’i, köpeklerinin koruduğu bildirilmiştir.

وَتَحْسَبُهُمْ آيِقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ

(لَوْ اَطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمَلِئْتَ مِنْهُمْ رُغْبًا

“Kendileri uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çevirirdik. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi. Eğer onların durumlarına muttali olsa idin dönüp onlardan kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı.”²³¹

9. Bir ibadet aracı olarak hayvanlar: Kurban kesim ibadeti İslam’da önemli bir ibadettir.²³² Bu ibadette hayvanlar, Allah’a yaklaşma ve ibadet aracıdır.

Bir ibadet olan Kurban kesme eylemi değişik hayvan türleriyle gerçekleşir. Kur’an-ı Kerim’de bu ibadet şu ayetle emredilmektedir:

²³⁰ Müminun 23/21

²³¹ Kehf 18/18

²³² Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Çelik Yay., İstanbul 2003, , s.483-484.

(فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحِرْ)

“Şimdi sen Rabbine kulluk et ve kurban kes.”²³³

Kurban kesiminde önemli olan hayvanın kendisi değil; o amel yapılırken taşınan niyetin geçerli olduğu bildirilmektedir:

لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ

(لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَيْكُمْ وَيُبَشِّرَ الْمُحْسِنِينَ)

“Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvânız ulaşır. Sizi hidayete erdirdiğinden dolayı Allah'ı büyük tanıyasınız diye O, bu hayvanları böylece sizin istifadenize verdi. (Ey Muhammed!) Güzel davrananları müjdele!”²³⁴

Kurban günlerinin dışında da nafîle olarak kesilip, fakir- fukara sevindirilerek, Allah'a yaklaşma aracı/ibadet olarak yapılabilir.

10. Hayvanlar süs aracı olarak da insanların hizmetinde olan olması: Hayvanlar insanlar için taşıdıkları pek çok değerle birlikte süs olarak da hizmet verirler. Hayvanların her çeşidinde kendine has güzellikler vardır. Her biri kendi çapında güzellik ve mükemmellik örneği sergiler. Hayvanlar yaşadıkları iklimin özelliklerini kendilerinde taşırlar. Sıcak ortamlarda yaşayan hayvanlarla kutuplarda yaşayan hayvanlar buldukları ortamlardan izler taşırlar.²³⁵:

(وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ)

²³³ Kevser 108/2

²³⁴ Hac 22/37

²³⁵ Nurettin Turgay, *Kur'an Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, Diyarbakır 2008, D.Ü. İlahiyat Fak. Yay., s.93.

“Sizin için onlardan ayrıca akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken bir güzellik (bir zevk) vardır.”²³⁶

11. Hayvanlar insanlar için bereket vesilesi olması:  mm  Seleme'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber Öyle buyurmuştur: “Sahibi için koyun berekettir. Deve de izzettir. Ata gelince hayır onun alnına baėlanmıŐtır.”²³⁷

12. Bazı hayvanlar insana hizmeti dolayısıyla Kuran'da büyük övgüye mazhar olmuş ve savaŐ için beslenmesi emredilmiştir: “Harıl harıl koŐanlara, (nallarıyla) akararak kıvılcım saanlara, (ansızın) sabah baskını yapanlara, orada tozu dumana katanlara, derken orada bir topluluğun ta ortasına girenlere yemin ederim ki insan, Rabbine karşı pek nankördür.”²³⁸

“Onlara (düŐmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düŐmanını, sizin düŐmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.”²³⁹

B.İNSAN-HAYVAN-ÇEVRE İLİŞKİSİ

İnsan-hayvan-evre arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Varlık  lemi içinde birbirini tamamlayan unsurlar olan hayvan ve evre konusunda uzmanlar her bir hayvanı çevreye bağlayan özellikleri tespit etmişlerdir. İnsan dıŐı canlıların içinde yaşayacağı çevreyi kendilerinin seçmesinin ve ortam oluŐturmasının mümkün

²³⁶ Nahl 16/6

²³⁷ Canan, *K tt b-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, VII. cilt., s.289.

²³⁸  diyat 100/1-8

²³⁹ Enfal 8/60

olamayacağını tespit ederek, insanın dışındaki her canlıya çevresi verilmiştir demişlerdir.²⁴⁰

Âlemde düzen koyan Allah, hayvanları da insanların hizmetine vermiştir. Hayvanlar üzerine yapılan çalışmaların artmasıyla onların da düzenli aile hayatına benzer koloni oluşturdıkları, örneğin horozların mahremi olduğu tespit edilmiştir. Her sekiz dişi tavuk bir horozla hayatını idame ettirdikleri gözlenmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de sure isimlerinin verilmesinin sebeplerinden biri de taltif amaçlı isimlendirmelerdir. Kur'an-ı Kerim'de bazı surelere hayvan isimleri verilmiş olması hayvanlara değer verildiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bakara (Sığır), Neml (Karıncı), Ankebut (Örümcek), Fil (Fil) surelerinde olduğu gibi. Ayrıca hayvanlara genel ad olarak kullanılan En'âm kelimesi de Kur'an'ın altıncı suresidir:

وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافٍ فَإِذَا وَجَبَتْ

(جُنُوبَهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِعُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذَلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ)

“Biz, büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın (dininin) işaretlerinden (kurban) kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Şu halde onlar, ayakları üzerine dururken üzerlerine Allah'ın ismini anınız (ve kurban ediniz). Yan üstü yere düştüklerinde ise, artık (canı çıktığında) onlardan hem kendiniz yeyin, hem de ihtiyacını gizleyen-

²⁴⁰ Aydın, *Yaratılış ve Gayelilik*, s. 160.

gizlemeyen fakirlere yedirin. İşte bu hayvanları biz, şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik.”²⁴¹

Etin tezkiyesi/kesimi ise yalnız Allah adına olur:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالِدَمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّبَةُ
وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلامِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ
الْيَوْمَ يَيسُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ
عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ
(رَحِيمٌ)

Leş, kan, domuzun eti ve Allah'tan başkasına adananlar size haram kılındı. Canları çıkmadan kesmeniz hariç, boğulmuş, vurulmuş, düşmüş, boynuzlanmış ve canavar tarafından yenmiş hayvanlar, kutsallaştırılmış taşlar üzerinde boğazlanarak fal oklarıyla dağıtılanlar, evet bunlar kötüdür. Bugün size dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı beğendim. Kim açlıktan dolayı zorda kalırsa, günaha istekle yönelmeden yerse ona günah yoktur. Çünkü Allah Bağışlayandır, Rahimdir.²⁴²

Günümüzde çeşitli isimler altında hayvanlara zulüm edildiği ve işkence çektiği yaygın olarak hayvan hakları savunucuları tarafından ifade edilmektedir. Onlar, Boğa güreşi, horoz dövüşü gibi oyunlarla insanlığa hizmet için yaratılmış hayvanların amaçları dışında kullanılarak haksızlığa uğratıldığını iddia etmektedirler. At

²⁴¹ Hac 22/36

²⁴² Maide 5/3

yarışlarında da hayvanların beslenmelerine vb. doğal yapılarına müdahale edilmesi suretiyle doğal dengenin zorlanarak koşuya zorlandıkları bu kişilerce öne sürölmektedir.

Yine anılan örgötlere göre hayvanlara zölüm ve işkence çeşidi olarak ilaç sanayiinde, kullanılan böcekler, hormonla beslenerek doğal dengesi bozularak büyütölen büyükbaş hayvan cinsleri örnek olarak gösterilmektedir.

SONUÇ

Hayatın hiçbir anını boş bırakmayan, her anına müdahale eden, yönlendiren, insan-âlem ilişkisine kurallar koyan, Allah'ın kelamı olan Kur'an'ı, insan-âlem ilişkisi çerçevesinde incelemek, insanın hizmetine sunulmuş cansız varlıklar, bitkiler ve hayvanlarla (cemâdât-nebâtât-hayvânât) ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini ortaya koymak Kur'an'la hayatına anlam veren birey için önemli bir husustur. Çünkü Kur'an-ı Kerim, “kendisini hidayet rehberi olarak tanımlamakta, örnek insan modelinin nasıl olacağını göstermekte, insanın yaşamı boyunca uyması/sürdürmesi gereken disiplinli bir hayat için insan, hayat, tabiat, evren bütünlüğünün gerçekleşmesine yönelik kurallar koymakta; kısaca insan-âlem ilişkisinin temel ilkelerini belirlemektedir.”²⁴³

Kur'an-ı Kerim'den anlaşıldığı üzere varlığın sahibi olan Allah, âlemi yaratmış ve yaratmaya devam etmektedir.²⁴⁴ O, her an yaratma halindedir.²⁴⁵ Yaratılan hiçbir varlık sebepsiz yaratılmış değildir. Yarattığı âlemde denge gözeten Allah, âlemi emrine ve hizmetine verdiği insanı bu dengeyi korumakla yükümlü kılmıştır.²⁴⁶

Aksi takdirde yaşanacak olumsuzluklardan karada ve denizde bozulmalar meydana geleceğini bu olumsuz sonuçların bedelini insanoğlunun ödeyeceğini belirtmiştir.

²⁴³ Serinsu, *Kur'an Nedir*, s.138.

²⁴⁴ Şura 42/49

²⁴⁵ Rahman 55/29

²⁴⁶ Rahman 55/7-8

“İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu ki Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın; belki de (tuttukları kötü yoldan) dönerler.”²⁴⁷ “Başınıza gelen herhangi bir musibet kendi elinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah çoğunu affeder.”²⁴⁸

Allah, nimetleri kendisine emanet olarak verdiği varlıklar arasında insanı kendisine kulluk etmesi için yarattığını²⁴⁹ ve alemi onun emrine musahhar kıldığını özellikle belirtmiştir:

“Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan) birçok deliller vardır.”²⁵⁰

Kur'an'a göre Yaraticısına en büyük delil olan âlemdeki her varlık kategorisi içinde cansız varlıklar (cemâdât), bitkiler (nebâtât) ve hayvanlar (hayvanât) insanın emrindeki değerli nimetlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de genel olarak insanın hizmetine verilen nimetleri ifade eden terim olarak sehâre (سَخَّرَ) ile başlayan ayet-i kerimeler Kur'an'ın bütünlüğü

²⁴⁷ Rum 30/41

²⁴⁸ Şura 42/30

²⁴⁹ Zariyat 51/56

²⁵⁰ Bakara 2/164

çerçevesinde mutalaa edildiğinde, insanın emrine sunulduğu belirtilen nimetlerin şu noktalara yoğunlaştığı gözlenmektedir:

- a. İnsana hizmet için verilen nimetleri ifade eden ayet-i kerimeler genel olarak insana sunulan nimetleri bildirir.²⁵¹
- b. İnsana hizmet için verilen nimetleri ifade eden ayet-i kerimeler deniz nimetini bildirmiştir.²⁵²
- c. İnsana hizmet için verilen nimetleri ifade eden Ayet-i Kerimeler güneş gibi kevnî nimetleri bildirmiştir.²⁵³
- d. İnsana hizmet için verilen nimetleri ifade eden ayet-i kerimeler gece ile gündüz nimetini bildirmiştir.²⁵⁴
- e. İnsana hizmet için verilen nimetleri ifade eden ayet-i kerimeler hayvanların insanların hizmetine verildiğini belirtmek için kullanılmıştır.²⁵⁵
- f. Ayet-i kerimelerde Sehhare ifadesi musibet gönderme bildirim amacıyla da kullanılmıştır.²⁵⁶
- g. İnsana hizmet için verilen nimetleri ifade eden ayet-i kerimeler bazen de topluca zikredilerek gökler, yeryüzü, deniz, su, bitkilerin diriltilmesi, hayvanlar ve rüzgârın insanın hizmetine verildiği belirtilmiştir. Böylece nimetlerin birbiriyle olan bağı ihsas edilmiş, varlıkların birbirini tamamladığı ifade edilmiştir.²⁵⁷

²⁵¹ Casiye 45/12-13

²⁵² Nahl 16/14

²⁵³ Ra'd 13/2; Ankebut 29/61; Lokman 31/29; Fatır 35/13; Zümer 39/5

²⁵⁴ Nahl 16/12

²⁵⁵ Hac 22/37; Nahl 16/79

²⁵⁶ Hakka 69/7; İbrahim 14/33

²⁵⁷ Bakara 2/164; A'raf 7/54; Nahl 16/12-14

Kur'an'da yer alan "sehhare" kalıp ifadelerinin içeriklerinde, insanın emrine sunulan nimetler belirtildikten hemen sonra ayetlerin şu uyarılarda bulunduğu tespit edilmektedir:

- a- Ayetin sonunun bundan ibret alınmasını isteyerek bitmesi, nimetlerin önemine ve ibretlik yönüne dikkat çekmektedir.²⁵⁸
- b- İnsanlara verilen /teshir edilen şeylerin nimet olduğu hatırlatılmaktadır.²⁵⁹
- c- Teshir etme (emrine verme) işinin Allah'ın kullarına merhameti sonucu olduğu belirtilmektedir.²⁶⁰
- d- Teshirden (emrine verme) sonra Allah'a teslimiyet istenmektedir.²⁶¹
- e- Teshirden (emrine verme) dolayı insanın şükretmesi istenmiştir.²⁶²
- f- Hz Süleyman'a verilen rüzgar teshirle (emrine verme) ifade edilmiştir.²⁶³

Dolayısıyla Kur'an insanın vicdanına hitap ederek eylemini/amelini doğru tutmaya çağırmakta, insanın elindeki nimetler için şükretmesi gerektiğini ve Allah'ın nimetlerini itiraf etmesinin beklendiğini belirtmektedir. Nimetlerin elde edilmesi ve sürekliliği için insanın çalışıp-çabalması ve karşılaşacağı zorluklarla mücadele etmesi de vurgulanmış olmaktadır.²⁶⁴

²⁵⁸ Casiye 45/12-13

²⁵⁹ İbrahim 14/32-34

²⁶⁰ Hac 22/65

²⁶¹ Lokman 31/20

²⁶² Zuhuf 43/13

²⁶³ Sad 38/36

²⁶⁴ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadis, Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, III.cilt, s. 172.

Kur'an'a göre, varlık grubuna ve diğer varlık gruplarına karşı sorumluluk ve yükümlülük taşıyan insanın âlemle ilişkisinin çerçevesini Kur'an'a göre maddeler halinde şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Varlık kategorilerinin hepsini Allah yaratmıştır. Kur'an'a göre varlığın sahibi olan Allah, âlemin Yaratıcısıdır. Âlemdeki varlıkların varlığının devamı, Allah'ın sonsuz kudretine bağlıdır.²⁶⁵
2. Allah kendi iradesiyle evreni yoktan var eden, ona belli bir düzen veren, gökleri ve yerleri ve bunlarda bulunanları yaratan, dilediği şekilde idare ve tasarrufu altında bulunduran, varlığı kendinden olan, her şeyi bilen, gören, işiten, yarattıklarında en ufak bir çarpıklık ve dengesizlik bulunmayan, her şeye gücü yeten, bütün mülkün gerçek sahibi, emir ve hüküm koymaya tek yetkili; eşi benzeri bulunmayan, bütün varlıkların, kayıtsız şartsız itaat ettiği varlıktır.
3. Allah, âlemin bir düzen içinde varlığını devam ettirmesi için tabi kanunlar koymuştur.²⁶⁶
4. Âlemde her şeyin başlangıcı ve sonu vardır. Varlıklar kendilerine tahsis edilen süre tamamlanınca yok olurlar. Her şey belli bir süre için yaratılmıştır.²⁶⁷
5. Âlemde her şey insana hizmet için yaratılmış ve insanın emrine verilmiştir.²⁶⁸
6. Varlık kategorilerinin hepsinin varlığı yekdiğerine bağlıdır. Örneğin; âlem insan ve diğer varlık kategorilerine ev sahipliği yapmakta, onları bağrında

²⁶⁵ Zümer 39/62-63

²⁶⁶ Fâtır 35/43

²⁶⁷ Rum, 30/8

²⁶⁸ Mülk 67/15

barındırmaktadır. Bitkiler ise, insan ve diğer varlık kategorisi olan hayvan neslinin hayatiyetini sürdürebilmesi için gerekli gıdaları sağlama hizmeti vermektedir. Hayvanlar da, insanların etinden sütünden yararlandıkları, saf sütünü içtikleri ve daha nice hikmetleri olan birer nimettir.²⁶⁹

Allah bu âlemi yarattıktan sonra, onu başı boş bırakmamış, her an gözetimi, kontrolü ve yönlendirmesi altında tutmuş, ona her an müdahale etmektedir. İnsan da dâhil âlemde var olan her şey Allah'ın koyduğu kurallara uymak zorundadır, onun dışına çıkamaz. Göklerde ve yerde bulunan her varlık O'na muhtaçtır; her an O, yaratma halindedir.²⁷⁰ Hayata²⁷¹ ve varlığa dair her şeye müdahildir.²⁷²

Her şeyi düzenleyen ve ölçü ile yaratan yüce Allah²⁷³ insana musahhar kıldığı nimetlere karşı sorumluluklarını bildirmiş ve unutmaması için sürekli hatırlatmıştır. İnsanın bu bilinçle hareket etmesini ve bu nimetlerin emanet olduğunu vurgulamış ve sınamak için ölümü ve hayatı yarattığını bildirmiştir.²⁷⁴

İnsana ilişkileri sonunda sorumluluğu gereği hesaba çekileceğini bildirmiş; şayet insan salih amelde bulunursa mükâfatlandırılacağını, kötü amelde bulunursa cezalandırılacağını belirtmiştir.²⁷⁵

Kur'an'a göre, Yüce Allah, cansız varlıklar, bitkiler ve hayvanlarıyla âlemi en güzel varlık olarak nitelediği insana hizmet etmesi için emanet olarak vermiştir.

²⁶⁹ Nahl 16/66-67

²⁷⁰ Rahman 55/29

²⁷¹ Mülk 67/19

²⁷² Lokman 31/34

²⁷³ Kamer 54/49

²⁷⁴ Mülk 67/2

²⁷⁵ Zilzal 99/8

Ancak bu emanet ile insana âlemi bireysel ve toplumsal olarak sınırsızca kullanma hakkı vermediğini özellikle vurgulamış ve insanların nimetlerden dolayı hesaba çekileceğini bildirmiştir.²⁷⁶

Çünkü Kur'an'a göre emanet süreklidir ve sonraki nesillere teslim edilmesi gerekmektedir.²⁷⁷ Emaneti iyi kullanmadığı takdirde doğacak olumsuzluklardan, yaşanacak bozulma ve sorunlardan yine bizzat insanın kendisi hem sorumludur hem de sonuçlarını yaşayacaktır.

Kur'an'da insanın değişik varoluşsal yönleri şu şekilde vurgulanmıştır:

- İnsan zayıf yaratılmıştır,²⁷⁸ bozguncudur,²⁷⁹ çok aceleci ve sabırsızdır,²⁸⁰ cimridir,²⁸¹ ümitsiz, şımarık ve azgındır,²⁸² düşman ve mücadelecidir,²⁸³ kıskanç yaratılmıştır,²⁸⁴ nankördür,²⁸⁵ cahildir,²⁸⁶ heva ve hevesine düşkündür,²⁸⁷ dünya hayatının cazibeliğine ve şeytanın hile ve desiselerine aldanır. Kendine zulmeden

²⁷⁶ Tekasür 102/8

²⁷⁷ Nisa 4/58

²⁷⁸ Nisa 4/28

²⁷⁹ Bakara 2/205

²⁸⁰ Mearic 70/19

²⁸¹ Mearic 70/21

²⁸² Alak 96/7

²⁸³ Kehf 18/54

²⁸⁴ Nisa 4/128

²⁸⁵ İbrahim 14/34

²⁸⁶ Ahzab 33/72

²⁸⁷ Casiye 45/23

zalim insan bilgisizlik ve mala aşırı derecede arzu duyar. Bu durum onu hakikati gördüğü halde gizlemeye sevk eder.²⁸⁸

Kur'an-ı Kerim'in muhtevası insan-âlem ilişkisi, cemâdât-nebâtât-hayvânât çerçevesinde genel olarak değerlendirildiğinde şu hususları tespit etmek mümkündür:

1. Alemde hiçbir şey boşa yaratılmamıştır, her şeyin bir yaratılış hikmeti ve gayesi vardır. Varlıklar pek çok açıdan değerlidir.²⁸⁹
2. Varlıklar hayat sahibidir, varlıkların varoluş gayelerine uygun bir hayat süreleri vardır. Onlara bir ömür takdir edilmiştir.
3. Varlıklara saygı duyulmalı, sevimli ve vefa göstermelidir. Allah'ın bütün yaratıkları güzeldir.
4. Bütün varlıklar hem nimet hem emanettir. Varlıklarla ilişkilerde bu dengeyi iyi kurmaya özen göstermelidir. Onlar Allah tarafından insanlara verilmiş birer nimettir. Nimet şükrü gerektirir.²⁹⁰

Varlıklar geçmiş nesillerden alınan emanet olarak, gelecek nesillere aktarılması gereken ve bu emanetin kullanımında dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Şükürsüzlük nimetin zevaline sebebiyet verir. Varlıklar aynı zamanda birer emanettir. Emanete iyi davranmak Müslüman'ın temel görevlerinden biridir. İnsanoğlunun bu gün elinde kullandığı nimetler gelecek nesillere bırakılacak emanettir. Yeryüzünde var olan kaynakları kullanırken bu bilinçle hareket

²⁸⁸ Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, s. 114-115.

²⁸⁹ Ali Imran 3/191

²⁹⁰ İbrahim 14/7

edilmelidir. Nimetleri gereğinden fazla kullanmak, onları araya vermek, yerli yerince kullanmayıp israf etmek Allah'ın hoşlanmadığı bir davranış biçimidir. Çünkü O, israf edenleri sevmez.²⁹¹

5. Varlıklar her an tesbih ederler. Bizim anlayamayacağımız bir yöntemle tesbih eden varlıkların tesbihi, kendilerine verilen görevi yerine getirmeleridir.²⁹²

6. Varlıkların aralarında hayatın sürmesini sağlayan bir bağ vardır. Âlemde varlıklar birbirlerini tamamlarlar. Bir düzen ve denge içinde hayatiyetlerini sürdüren varlıklar birbirine muhtaçtırlar. Bu nedenle varlıkların hepsi birbiriyle bağlantılı ve birbirini tamamlayıcıdır. Örneğin; bitkiler ve hayvanlar insanın gıda ihtiyacını temin için zorunludur.²⁹³Böylelikle aralarında bir bağ vardır. ²⁹⁴

Varlıklar bu açıdan birbirine bağımlı ve muhtaçtır. Birinin varlığı ancak bir diğerrinin varlığıyla mümkündür ve anlam kazanır. İnsan bu bağı keşfedip korumaya çabalamalıdır.

Bu anılan ilkeler arasında da ilişki ve tamamlayıcılık söz konusudur. İlkelerin birinin varlığı ve gerekliliği diğerr ilkeyi geçersiz kılmaz, aksine birbirini tamamlarlar.

Kur'an'a göre, insanın varlık âlemiyle (cemâdât-nebâtât-hayvânât) ilişkilerinde takınması gereken tavrı göstermek ve ona yol gösterici ilkeler belirlemek; dünya ve ahirette mutlu olmanın gereğidir.

²⁹¹ A'raf 7/31

²⁹² İsra 17/44

²⁹³ Nahl 16/66

²⁹⁴ Nahl 16/11

KAYNAKÇA

AHMED B. HANBEL, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani; (ö. 241/855) *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, I-VI, 2. bsk., İstanbul 1992.

AKDEMİR Salih; *Son Çağrı Kur'an* (meâl) Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.

ALBAYRAK, Halis; *Tefsir Usulü*, Şule Yayınları, İstanbul 2009.

AYDIN, Hüseyin; *Yaratılış ve Gayelilik*, DİB Yayınları, Ankara 2004.

AYTEKİN Kerim; *İslam'ın Bakışıyla Ekoloji Çevre Sorunları ve Kent Hayatı*, Gülhane Yayınları, İstanbul 2008.

BAYRAKDAR, Mehmet; *İslam ve Ekoloji*, DİB Yayınları, Ankara 1997.

BAYRAKLI, Bayraktar; *İslam'da Eğitim Batı Eğitim Sistemleriyle Mukayeseli*, MÜİF Yayınları, 3.baskı, İstanbul 1989.

BİLMEN, Ömer Nasuhi; *Büyük İslam İlmihali*, (Sadeleştiren Mehmet Talu), Çelik Yayınevi, İstanbul 2003.

BOLAY, Süleyman Hayri; "Âlem", *DİA*, II.cilt, İstanbul.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî; (ö.256/870) *Sahîh-i Buhârî*, nşr. Abdülmelik Mücahid, Riyad 1999.

el-BUTİ, Ramazan; *Kur'an'da İnsan ve Medeniyet*, (çev. Resul Tosun), Risale Yayınları, İstanbul 2007.

-----; *Fıkhu's-siyre, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Uyguladığı İslam*, İslami Edebiyat Yayınları, (çev. Ali Nar, Orhan Aktepe), İstanbul 2003.

Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu *TÜRKÇE SÖZLÜK*;
Hazırlayanlar: Hasan Eren, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatır, Talat Tekin, Hamza
Zülfikar), TDK Yayınları, Yeni Baskı, Ankara 1988.

CANAN, İbrahim; *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ
Yayınevi, Ankara tsz.

_____; *İslam'da Çevre Sağlığı*, Cihan Yayınları y.y., tsz.

CURCANİ, Ebü'l-Hasan Seyyid b. Ali eş Şerif Ali b. Muhammed; (ö. 816/1413) *et-Ta'rifat*, y.y, tsz.

CÜCELOĞLU, Doğan; *İçimizdeki Biz*, Sistem Yayınları, İstanbul 1997.

DARTMA, Bahattin, *Kur'an ve Ekoloji*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2005.

DARYAL Ali Murat; *Kurban Kesmenin Psikolojik ve Metafizik Temelleri*, MÜİF
Vakfi Yayınları, 3.baskı, İstanbul 2009.

DERVEZE, Muhammed İzzet (1888-1984) *et-Tefsirü'l-Hadis, Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, (çevirenler: Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekrem Demir, Ali Arslan, Muharrem Önder, Vahdettin İnce, Mustafa Altinkaya, Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım), Ekin Yayınları, İstanbul 1998.

DRAZ, Abdullah; (1894/1958) *İslam'ın İnsana Verdiği Değer*, (çev. Nurettin Demir), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1993.

DOĞAN, D. Mehmet; *Büyük Türkçe Sözlük*, Gerçek Hayat Yayınları, İstanbul tsz.

DUMAN, M. Zeki, *Beyanu'l-Hak, Kur'an-ı Kerim'in Nuzül Sırasına Göre Tefsiri*
Fecr Yayınları, Ankara 2008.

DÜZENLİ, Yaşar; *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, MÜİF Yayınları, İstanbul 2000.

ESED Muhammed; *Kuran Mesajı Meâl Tefsir*, (d.1900 ö.1992), (çevirenler: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk),işaret Yayınları, 5.baskı, İstanbul 1999.

FUAT, Abdalbaki Muhammed; *Konularına Göre Kur'an-ı Kerim*, Şamil Yayınları, İstanbul 2008.

GÜNGÖR, Mevlüt; "Kur'an'dan Çevreye Bakış" *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*, İstanbul, 2008.

HACİP, Yusuf Has; *Kutadgu Bilig*, Hazırlayan: Yaşar Çağbayır, TDV Yayınları, Ankara 2008.

HEYSEMÎ, Ebü'l-Hasan Nureddîn Ali b. Ebi Bekr b. Süleyman Heysemî; (ö. 807/1405) *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid*, I-X, Beyrut 1967.

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini; (ö. 273/887) *Sünenu İbn Mace*, nşr. Sâlih b. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim, Riyad 1999.

İSLAMOĞLU, Mustafa; *Hayat Kitabı Kur'an Gereğçeli Meal Tefsir*, Düşün Yayınları, İstanbul 2008.

İZUTSU, Toshihiko; *Kur'an'da Allah ve İnsan*, AÜİF Yayınları, (çev. Süleyman Ateş), Ankara 1975.

KARAGÖZ, İsmail; *Kur'an'a Göre Zulüm Açısından Allah ve İnsan*, Çelik Yayınevi, İstanbul 1996.

KELEŞ, Ruşen; *İnsan, Çevre, Toplum*, İmge Kitabevi, Ankara 1992.

Kur'an-ı Kerim Ve Açıklamalı Meali, (Haz. Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağırıcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş), TDV Yayınları, Ankara 1993.

el-KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari, (671/1273), *el-Camiu li Ahkami'l Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1993.

_____ ; *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, (çev. Beşir Eryarsoy), Buruç Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2000.

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin; *Kant ve Schelerde İnsan Problemi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1969.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Neysâbü'rî; (ö.261/875) *Sahîh-i Müslim*, Riyad 2001.

ÖZSOY, Ömer; GÜLER İlhami; *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kuran Fihristi)*, Fecr Yayınları, 11.baskı, Ankara 2005.

er-Razi Fahrüddin, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer; (ö. 606/1209) *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Ğayb*, (çevirenler: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C.Sadık Doğru), Akçağ Yayınları, Ankara 1995.

SU, Aydın; *Atasözleri Sözlüğü*, Yuva yayınları, Genişletilmiş 14.baskı, İstanbul tsz.

SERİNSU, Ahmet Nedim; *Kur'an Nedir*, Şule Yayınları, 3.baskı, İstanbul 2009.

_____ ; “Bizi Biz Yapan Değerlerimiz ve Hayatımızı Anlamlandırmadaki Rolü”, *Üçüncü Bine Girerken Türkiye, Kutlu Doğum Sempozyumu*, TDV Yayınları, Ankara 2000.

SIRMA, İhsan Süreyya; *Dağların Sırrı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri; *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, 22.baskı, İstanbul 2003.

TURGAY, Nurettin; *Kur'an Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, D.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, 1.baskı, Diyarbakır 2008.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi; *Hak Dini Kur'an Dili*,(Sadeleştirilenler, İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), Çevik Matbaası, İstanbul 2007.

_____, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, (Sadeleştirilen: Ali Rıza Kaşeli), Sarmaşık Yayınları, İstanbul 2004.

ÖZET

Bu tezin konusu, insanların rehber kitabı Kur' an-ı Kerim'e göre insanın kendi emrine hizmet için verilmiş olan âlemle ilişkisini belirlemektir. Amacımız Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerin ışığında insanın âlemle ve âlemde bulunan varlık kategorileriyle cemâdât, nebâtât, hayvanât çerçevesinde ilişkilerini belirlemek ve varlıklara karşı nasıl bir davranış sergilemesini gerektiğini ortaya koymaktır. Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında amacın belirlenmesi, konunun sınırlandırılması ve araştırma metotlarına değinilmiştir. Birinci bölümde âlemin tanımı, ve Allah-âlem ilişkisine, ikinci bölümde insan-âlem ilişkisine değinilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de insanın olumlu ve olumsuz özellikleri üzerinde durularak ele alınmıştır. Ardından insanın âlemle ilişkisinde takınması gereken tavır olarak belirlediğimiz ilkeler üzerinde durularak insana âlem ve varlık kategorileriyle ilişkilerine yönelik tutum ve davranış önerileri maddeler halinde sıralanarak ortaya konmuştur. Daha sonra genel olarak insanın cansız varlıklarla (cemâdât), bitkilerle (nebâtât) ve hayvanlarla (hayvanât) ilişkileri ve insanın hayatındaki önemi açıklanmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise Kur'an-ı Kerim'de insanın âlem ve varlık kategorileriyle ilişkilerine yönelik elde edilen sonuçlar yaklaşım olarak ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim, insan, âlem, varlık kategorileri, cemâdât, nebâtât, hayvanât, musahhar.

ABSTRACT

This study aimed at revealing, in accordance with Koran that is guidance, human being relationship with the universe which is served to him. In relation with the related sentences (Ayah) of Koran, we tried to explain this relationship between human being and the universe and creatures present in this universe including beings, animals and plants, and to indicate how human being should behave properly to them. The study contains an introduction, two chapters, and a conclusion section. In introduction section, the aim was determined, the subject was categorized, and research method was explained. In the first chapter, the universe and Allah-universe relation were introduced. In the second chapter, human being-universe relation was indicated. In Koran, this was documented by explaining positive and negative behaviors of human being. Subsequently, affirmative behaviors human being should have while conducting any relationship with the universe, were mentioned. Then, suggestions on behaviors and actions human being should have while conducting this relationship with universe and creature categories, were summarized. Later, the relationship of human being with beings (cemâdât), plants (nebâtât), and animals (hayvanât) and its importance were generally explained.

In the conclusion section, the results obtained from the Koran on the relationship of human being with the universe and creature categories were interpreted.

Key Words: Koran, human being, universe, creature categories, beings, plants, animals, servant.